

Universiteit Utrecht

“Uhm, weet ik niet”

*Een onderzoek naar de participatie van kinderen in
kindertherapiegesprekken*

Masterthesis Communicatiestudies 2009/2010

Naam: Annemarie Kistemaker

Studentnummer: 3121488

Begeleider: Carol van Nijnatten

Tweede beoordelaar: Ed Elbers

Inleverdatum: 25 juni 2010

Voorwoord

Over het schrijven van een scriptie kan veel gezegd worden. Het is het einde van je masteropleiding, en daarmee vaak ook het einde van je complete schoolperiode. In mijn geval tenminste wel. Hierna hoop ik te kunnen gaan werken en alles wat ik geleerd heb in de praktijk toe te gaan passen. Om dat te kunnen bereiken moest, na mijn stage, alleen nog maar mijn masterscriptie geschreven worden.

Bij het schrijven van een masterscriptie moet alles wat je geleerd hebt bij elkaar komen en uiteindelijk één geheel worden. De keuze van het onderwerp is dan ook belangrijk. Het moet iets zijn wat iets bijdraagt aan de wetenschap en waar zelf ook je interesse naar uitgaat omdat je er voor langere tijd in moet verdiepen. Toen ik vernam dat er de mogelijkheid was om onderzoek te doen naar de gesprekken in kindervertherapie, sprak mij dit direct aan. Ik geef zelf paardrijles aan kinderen en vind het daarom interessant om onderzoek te doen naar iets met kinderen. Het uiteindelijke onderwerp van het onderzoek kiezen was een stuk lastiger. Er is veel te analyseren en al veel geanalyseerd in kindervertherapie. Carol bracht mij toen op het idee om misschien naar de kinderen zelf te kijken. In eerder onderzoek werd namelijk vaak naar de therapeut gekeken. Na een gesprek met Carol hierover en na wat stukken gelezen te hebben, is de focus gelegd op de participatie van kinderen. Wat is de bijdrage van kinderen in het gesprek en hoe kunnen zij bijvoorbeeld weerstand bieden? Dit onderwerp is in deze scriptie behandeld.

Bij het maken van deze scriptie zijn er een aantal mensen die mij geholpen en gesteund hebben. Ik wil hen hier daarom even bedanken. In de eerste plaats wil ik de begeleider van mijn scriptie bedanken, Carol van Nijnatten. Ondanks dat we vrij weinig contact gehad hebben, kon ik wel altijd met mijn vragen bij hem terecht en hielp hij uitgebreid. Als tweede wil ik ook Ed Elbers bedanken voor het nemen van de moeite om de tweede beoordelaar te zijn.

Verder wil ik mijn ouders bedanken voor hun steun, zelfs tijdens hun vakantie. Ook wil ik Marie Anne bedanken. Bij haar kon ik altijd terecht met mijn verhalen en ideeën. Ook alle anderen die mij gesteund of geholpen hebben wil ik hiervoor heel erg bedanken.

Samenvatting

Er zijn al verschillende onderzoeken gedaan naar therapiegesprekken. Een apart soort therapiegesprek is het kindertherapiegesprek. Hierbij gaat het om een gesprek tussen de therapeut en een kind. Het voeren van een gesprek met kinderen is anders dan met volwassenen. Kinderen hebben minder concentratie en vinden het soms lastig om zich te uiten. Bij therapiegesprekken met kinderen zijn soms ook de ouders aanwezig, dit wordt dan vaak familietherapie of gezinstherapie genoemd. Naar deze gesprekken is al meerdere keren onderzoek gedaan, in het bijzonder naar de participatie van kinderen. Hoeveel dragen de kinderen bij aan het gesprek? Naar de participatie van kinderen in een therapiegesprek zonder de ouders is daarentegen minder onderzoek gedaan. In dit onderzoek is daarom hier naar gekeken. Er zijn twee gesprekkenseries met kinderen geanalyseerd. In de eerste gesprekkenserie participeert het kind vrij veel. Hij beantwoordt de vragen soms na een pauze om na te denken, maar beantwoordt ze nagenoeg altijd. Ook toont hij soms zelf initiatief. Er vindt in deze serie gesprekken één maal duidelijk weerstand plaats. In de tweede gesprekkenserie is het kind sneller afgeleid. Hij geeft soms korte antwoorden en beantwoordt niet altijd de vragen. Ook biedt hij in het derde gesprek uit de serie duidelijk weerstand en dit blijft het hele gesprek gaande. Tussen de beide gesprekkenseries zijn duidelijk verschillen aanwezig met betrekking tot de participatie. Een mogelijke verklaring hiervoor is het verschil in leeftijd. Vervolgonderzoek moet hier meer duidelijkheid over geven.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Inhoudsopgave	5
1. Inleiding	7
1.1 Introductie	7
1.2 Relevantie	8
2. Theoretisch kader	10
2.1 Kindertherapie vs. therapie voor volwassenen	10
2.2 Therapeut vs. cliënt	11
2.3 Participatie	12
2.3.1 Familietherapie	12
2.3.2 Participatie kind	13
2.4 Framing	16
3. Onderzoeksopzet	17
3.1 Vraagstelling	17
3.2 Verwachtingen	18
3.3 Methode	19
3.4 Dataset	20
4. Analyse Jim	21
4.1 Gesprek 1	21
4.1.1 Analyse	21
4.1.2 Bevindingen	25
4.2 Gesprek 2	25
4.2.1 Analyse	25
4.2.2 Bevindingen	30
4.3 Gesprek 3	30

4.3.1 Analyse	30
4.3.2 Bevindingen	34
5. Analyse Tijmen	34
5.1 Gesprek 1	35
5.1.1 Analyse	35
5.1.2 Bevindingen	39
5.2 Gesprek 2	39
5.2.1 Analyse	39
5.2.2 Bevindingen	43
5.3 Gesprek 3	44
5.3.1 Analyse	44
5.3.2 Bevindingen	47
6. Conclusie	48
7. Discussie	50
Literatuur	52

1. Inleiding

1.1 Introductie

“Zo, dan kom ik naast je zitten”

Zo maar de eerste zin van een therapiegesprek. Therapiegesprekken zijn een veelbesproken onderwerp in de wetenschap. Mensen kunnen om verschillende redenen in therapie gaan. In het algemeen kan gesteld worden dat mensen in therapie gaan omdat zij een probleem hebben. Met behulp van de therapie willen zij dit probleem oplossen. De problemen kunnen verschillend van aard zijn; van kleine problemen tot grote en delicate problemen. Over het algemeen zijn de problemen psychosociaal van aard. Men kan bijvoorbeeld een probleem hebben met het onder controle houden van woede of om een probleem in de omgang met anderen.

Er bestaan verschillende soorten therapie. In dit verslag ligt de focus op kindtherapie. Een kindtherapeut kan als volgt omschreven worden:

“Kindertherapeuten hebben zich gespecialiseerd in de behandeling van kinderen en jeugdigen en hun ouders.”

(bron: <http://www.allekindertherapeuten.nl/Pedagoog-wat.htm>)

Kindertherapeuten behandelen geen volwassenen met psychosociale problemen, maar alleen kinderen. Vaak worden de ouders wel bij de gesprekken betrokken. Soms nemen zij deel aan het gesprek, er is dan sprake van familietherapie of gezinstherapie. De ouders kunnen ook naar aanleiding van gesprekken met het kind later in het proces een gesprek hebben met de therapeut en hierdoor wel deel uitmaken van het proces. Ouders blijven in dat opzicht altijd een rol spelen in kindtherapie omdat zij verantwoordelijk zijn voor hun kind.

Er is een verschil tussen therapie voor volwassenen en therapie voor kinderen. Kinderen gedragen zich anders dan volwassenen. De manier waarop de therapeut met beiden omgaat, is daarom ook verschillend. Geldard & Geldard (2008) verwoorden dit als volgt:

“We counsel adults by sitting down with them and inviting them to talk with us. If we were to try to use the same strategy with children, many of them would say nothing except to answer direct questions. “ (Geldard & Geldard 2008, p. 5)

In therapiegesprekken met volwassenen wordt gepraat, in therapiegesprekken met kinderen ligt dit minder eenvoudig. Kinderen geven niet altijd antwoord, behalve op directe vragen. Het kan dan vaak helpen als de ouders ook bij het gesprek aanwezig zijn. De ouder kan het kind stimuleren, maar kan ook voor het kind antwoorden. De participatie van het kind in een therapiegesprek verschuift dan vaak en wordt minder. Hier zijn verschillende onderzoeken naar gedaan (Cederborg 1997, Clemente 2009). Daarnaast zijn er weinig onderzoeken te vinden waarin wordt gekeken naar de participatie van het kind in een therapiegesprek waar de ouders niet bij aanwezig zijn. In dit onderzoek zal daarom juist gekeken worden naar de participatie van kinderen in een therapiegesprek waarbij de ouders niet aanwezig zijn.

In de volgende paragraaf wordt de relevantie van dit onderzoek besproken. In hoofdstuk twee wordt het theoretisch kader besproken. Hierin komen allerlei onderwerpen aan bod. Als eerste wordt er verder ingegaan op het onderwerp kindtherapie en de verschillen tussen kindtherapie en therapie voor volwassenen. Ook wordt de relatie tussen de therapeut en het kind besproken. Daarna worden een aantal onderzoeken besproken die ook het onderwerp de participatie van kinderen in het therapiegesprek hebben behandeld. Ook het onderwerp framing wordt in dit hoofdstuk besproken. In hoofdstuk drie komt vervolgens de onderzoeksopzet aan bod. Hierin wordt als eerste de onderzoeksvraag geformuleerd. Hierbij worden ook enkele verwachtingen geformuleerd. Daarna wordt de gebruikte methode toegelicht en worden de geanalyseerde gesprekken geïntroduceerd. In hoofdstuk vier worden de drie gesprekken met Jim geanalyseerd. In hoofdstuk vijf volgt de analyse van de drie gesprekken met Tijmen. Hierna volgt de conclusie van beide analyses in hoofdstuk zes. Hierin zal ook een vergelijking tussen beide analyses worden gemaakt. In hoofdstuk zeven volgt de discussie.

1.2 Relevantie

Waarom is het relevant om onderzoek te doen naar de participatie van kinderen in een therapiegesprek? Deze vraag zal in deze paragraaf beantwoord worden. Er zijn al verschillende onderzoeken gedaan naar de invloed van de therapeut of naar methodieken die gebruikt worden in kindtherapieën. Denk hierbij bijvoorbeeld aan spellen en andere activiteiten die gebruikt worden in kindtherapie. Minder vaak wordt specifiek gekeken naar de kinderen en naar hun invloed op het gesprek. Daarnaast is er ook veel onderzoek gedaan naar familietherapie. De participatie van kinderen is in deze type therapie ook veelvuldig onderzocht. Bij deze gesprekken zijn zowel de kinderen als de ouders aanwezig. Er is minder onderzoek gedaan naar therapiegesprekken waarin de

ouders niet aanwezig zijn. Het is daarom relevant om naar therapiegesprekken te kijken waarbij de ouders niet aanwezig zijn.

Het onderzoek is ook maatschappelijk relevant. De resultaten van dit onderzoek kunnen nieuwe inzichten geven in de therapiepraktijken. Mogelijk zijn er manieren waarop de therapeut anders om kan gaan met de participatie van kinderen en deze kan proberen te verhogen. Door hier meer inzicht in te krijgen kan hier gebruik van gemaakt worden in de therapiegesprekken.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk worden de al bestaande theorieën over kindervertherapie en de participatie van kinderen besproken. Achtereenvolgend komen de verschillen tussen therapie voor kinderen en therapie voor volwassenen, de participatie van kinderen in zowel familie- als kindervertherapie en framing aan bod.

2.1 Kindertherapie vs. therapie voor volwassenen

Zoals in de introductie al kort aangestipt is, is er een verschil tussen therapie voor kinderen en therapie voor volwassenen. Volwassenen praten vaak sneller uit zichzelf en zijn communicatief vaardiger dan kinderen. Kinderen geven vaak enkel antwoord op directe vragen (Geldard & Geldard 2008, p. 5). Kinderen zijn communicatief minder vaardig. Zij hebben minder ervaring in het opbouwen en kunnen onderhouden van een gesprek dan volwassenen. Ook is het voor kinderen moeilijker om zich te uiten. Ze hebben vaak moeite om precies te kunnen vertellen hoe zij ergens over denken en wat hun gevoelens zijn. Hierdoor kunnen zij proberen om te voorkomen dat zij zich moeten uiten door zich op iets anders te concentreren of op een andere manier de vragen te vermijden.

Een ander belangrijk verschil tussen volwassenen en kinderen is dat kinderen minder concentratie hebben (Austin, 2010). Het is voor hen vaak lastig om zich voor langere tijd te concentreren. Kinderen zijn snel afgeleid door andere dingen. Iemand die ineens binnenkomt, een omvallend voorwerp of een raar geluid kunnen de concentratie van een kind verstoren. Hierdoor is het voor de therapeut lastiger om de focus van het kind op het gesprek te houden. Om dit soort problemen op te lossen zijn verschillende activiteiten bedacht. Vaak worden daarom tijdens therapiegesprekken andere activiteiten ondernomen. Zo worden er spellen gedaan of wordt er een tekening gemaakt. Het kind kan zich dan even ergens anders op concentreren en het gesprek kan dan later weer opgepakt worden. Deze activiteiten zijn zo ontwikkeld dat zij soms nog steeds een positieve bijdrage leveren aan het doel van het gesprek. De therapeut kan bijvoorbeeld proberen via een rollenspel een gebeurtenis van het kind uit te beelden of kan aan het kind vragen om iets of iemand na te tekenen. Hierdoor hebben deze activiteiten en spellen vaak toch een positieve bijdrage aan het therapiegesprek.

Ook is er een verschil in de manier waarop een volwassene en de manier waarop een kind deelneemt aan een gesprek. Het therapiegesprek vindt plaats in een institutionele setting en is daarom een

voorbeeld van institutionele communicatie. De rollen van therapeut en cliënt zijn vastgelegd en de uitingen worden binnen deze setting geplaatst en geïnterpreteerd. Volwassenen zijn vaak bezig met de institutionele taken en proberen de problemen te identificeren en op zoek te gaan naar oplossingen. Zij zijn zich er vaak van bewust waarom zij in therapie zijn en wat het doel is van de gesprekken. Zij proberen hierdoor bij het proces te helpen. Kinderen begrijpen dit proces niet altijd of willen hier niet aan mee werken. Kinderen kunnen zelfs expres het opsporen en oplossen van problemen proberen te vermijden. (Hutchby & O'Reilly 2010, p. 50) Een reden hiervoor kan zijn dat kinderen niet altijd uit zichzelf in therapie gaan, maar dat er voor hen beslist wordt dat zij in therapie moeten. Toch zijn kinderen zich vaak wel bewust van de institutionele setting. Zij begrijpen vaak precies waar zij zich in bevinden en waarom het gesprek plaatsvindt. Om deze reden kan weerstand ontstaan.

2.2 Therapeut vs. cliënt

In het therapiegesprek is de verhouding volwassene - kind aanwezig. De therapeut is hierbij altijd een volwassene die in gesprek gaat met een kind. In de huidige westerse cultuur liggen de machtsverhoudingen tussen volwassene en kind vaak gecompliceerd. Waar de volwassene vroeger nog veelal de macht had en het kind de onderschikte was, is deze verhouding nu anders. Het kind heeft steeds meer in te brengen en kan op diverse manieren macht uitoefenen. Doordat een klein kind begint te schreeuwen in de supermarkt, kan deze zijn zin krijgen omdat de oude zich schaamt. Volgens Hutchby en Moran-Ellis (1998) is een belangrijk kenmerk van de relatie tussen volwassene en kind in de hedendaagse westerse cultuur dat volwassenen kinderen vaak als minder competent zien.

“Adults construct children as essentially non-competent, or at least, as competent only in specific ways and within certain parameters.” (Hutchby & Moran-Ellis 1998, p. 7)

Kinderen worden als minder competent in het gesprek gezien, of in ieder geval als enkel competent op bepaalde manieren. Hierbij wordt hen het label 'kind' opgelegd (Hutchby & Moran-Ellis 1998, p. 7) wat het kind beperkt in zijn of haar mogelijkheden. In verschillende sociale contexten kunnen de competenties van kinderen toegestaan of aangemoedigd worden. In een therapiegesprek kan het nodig zijn om bepaalde competenties aan te spreken om zo de participatie van het kind aan te moedigen. Met de relatie volwassene - kind moet rekening gehouden worden. Het kind praat niet met een leeftijdgenoot, maar met een ouder persoon die hem of haar als minder competent kan beschouwen. Het kind kan hierdoor de status van een “non-person” krijgen (Cederborg 1997, p. 37). Het kind is dan geen volwaardige deelnemer aan het gesprek en de competentie van het kind als

gesprekspartner wordt dan laag ingeschat (Cederborg 1997, p. 36). Volgens Cederborg (1997) wordt het kind dan meer als object dan als subject beschouwd.

De therapeut is voor het kind een onbekende volwassene. Hierdoor kan het kind in het begin van de therapie moeite hebben om zich open te stellen voor de therapeut. Er zijn verschillende manieren om het kind in het begin op zijn of haar gemak te stellen. Zo wordt er vaak eerst rustig met de ouders gepraat waar het kind ook bij is. Het kind kan hierdoor zien dat de ouders zich ook in gesprek met de therapeut mengen. Hierdoor zal het kind vertrouwen krijgen en kan het door de ouders aangemoedigd worden om zich ook in het gesprek te mengen. (Geldard & Geldard 2008, p. 49) Het ene kind zal zich makkelijker in het gesprek mengen dan het andere kind.

“It is essential during the joining process to help the child to understand the nature of the child-counsellor relationship. Without this understanding the child would not know what to expect of the counsellor and would not know what the counsellor’s expectations of the relationship were, and joining would be limited. (Geldard & Geldard 2008, p. 49)”

Het is hierbij belangrijk dat het kind begrijpt wat de exacte relatie tussen het kind en de therapeut is en wat de verwachtingen van de therapeut hierover zijn. Als dit voor het kind bekend is, zal deze zich makkelijker in het gesprek mengen. Vaak is te zien dat eerst met het kind besproken wordt wat de bedoeling is en waarom het kind in therapie is.

2.3 Participatie

2.3.1 Familietherapie

Verschillende onderzoeken kaarten het onderwerp participatie aan. Zo zijn er verschillende onderzoeken te vinden over de participatie van het kind in een gesprek waarbij de ouders ook aanwezig zijn. Deze gesprekken worden familietherapie of gezinstherapie genoemd. Vaak gaan deze gesprekken over problemen die zich in het gezin voordoen en waar het hele gezin aan kan werken. Maar ook als de problemen voornamelijk bij het kind liggen, wordt er vaak gekozen voor familietherapie. De ouders hebben namelijk altijd een verantwoordelijkheid in het leven van hun kind en kunnen het kind helpen bij zijn of haar problemen. De conclusies die uit deze onderzoeken naar voren komen zijn onder meer dat de ouders toch vaak bepaalde activiteiten van de kinderen overnemen.

Als de problemen voornamelijk bij het kind liggen is het kind in de familietherapie de eigenlijke cliënt. Toch nemen de ouders vaak cliëntgerelateerde rollen over van het kind (Clemente, 2009). De ouders kruipen dan vaak in de rol van de cliënt in plaats van het kind. In gesprekken waarbij de ouders niet aanwezig zijn, is het kind enkel op zichzelf aangewezen en heeft de cliëntrol. Ook de therapeut is dan afhankelijk van de participatie van het kind om antwoorden te krijgen. In familietherapie kunnen de ouders de vragen voor het kind beantwoorden en zo de cliëntrol overnemen. In de verschillen tussen therapie voor kinderen en therapie voor volwassenen is gesproken over het stellen van directe vragen. Kinderen beantwoorden directe vragen vaak wel (Geldard & Geldard 2008, p. 5), indirecte vragen zijn voor hen lastiger. In familietherapie worden ook vaak directe vragen aan de kinderen gesteld. Het komt dan voor dat één van de ouders deze vraag toch gaat beantwoorden. Ouders zijn in een betere positie om voor hun kind te spreken dan andersom (Hutchby & O'Reilly, 2010). Zij zijn verantwoordelijk voor hun kind en kunnen daarom voor hun kind spreken.

In medische communicatie (gesprekken tussen arts, ouder en kind) is ook het beeld terug te vinden dat de participatie van kinderen beperkt is. De bijdrage van een kind aan het gesprek is hierin vaak beperkt tot het geven van medisch informatie en het onderhouden van een '*joking relationship*' met de dokter. Ook hierin kwam naar voren dat de ouder vaak de beurt van het kind overnam. (Tates en Meeuwesen, 2001) Wassner e.a. (2004) hebben een kwantitatief onderzoek uitgevoerd naar de participatie van kinderen in medische communicatie. Uit dit onderzoek blijkt dat kinderen slechts 4% van de bijdragen aan het gesprek leverden. De participatie van kinderen is dus niet erg groot. Uit het onderzoek kwam wel naar voren dat kinderen die ouder dan zeven jaar waren meer bijdroegen aan het gesprek dan kinderen jonger dan zeven jaar (Wassner 2004, p. 1504). Uit een wat ouder onderzoek van Pantell e.a. (1982) bleek ook de trend dat de participatie van kinderen groter werd naarmate de kinderen ouder werden.

2.3.2 Participatie kind

Zoals uit de vorige paragraaf is gebleken zijn er verschillende onderzoeken gedaan naar de participatie van kinderen in familietherapie. Er is beduidend minder onderzoek gedaan naar de participatie van kinderen in kindtherapie waarbij de ouders niet aanwezig zijn.

Er kan naar verschillende dingen gekeken worden om de participatie van een kind te analyseren. Als de therapeut een vraag stelt, is het de bedoeling dat het kind deze vraag beantwoordt. Alleen dan participeert het kind in het gesprek. Maar het kind kan ook weerstand bieden. Een voorbeeld van een strategie van weerstand is stilte (Hutchby & Moran-Ellis, 1998). Als het kind geen antwoord geeft op de vraag en gewoon verdergaat met waar het daarvoor ook mee bezig was, werkt het kind niet

mee. Het niet beantwoorden van een vraag moet echter niet verward worden met het zoeken naar een antwoord. Een kind kan ook op zoek zijn naar een antwoord (Clemente, 2009) en daarom niet direct de vraag beantwoorden. Er kan dan voor een korte tijd een pauze vallen.

Er zijn verschillende signalen die kunnen aangeven dat een kind zoekt naar een antwoord. Vaak worden non-verbale uitingen geproduceerd zoals “uhm” of een denkend gezicht. Een ander signaal is dat het kind na bepaalde tijd de vraag wel gewoon beantwoordt zonder dat de therapeut hem of haar hier verder bij geholpen heeft. De therapeut kan het kind namelijk ook helpen bij het beantwoorden van de vraag als de therapeut ziet dat het kind moeite heeft met het vinden van een antwoord. Dit kan bijvoorbeeld gedaan worden door de vraag deels te herhalen of door een extra vraag te stellen die de vraag ervoor gedeeltelijk beantwoordt.

Naast het wel of niet beantwoorden van de vraag kan een kind ook antwoorden met “ik weet het niet”. Dit antwoord kan een antwoord zijn als een kind het antwoord echt niet weet, maar het kan ook een strategie van weerstand zijn. (Hutchby, 2002) In het onderzoek van Hutchby (2002) is gekeken naar gesprekken waarbij de ouders niet aanwezig waren en naar gesprekken waar de ouders wel bij aanwezig waren. Als het kind antwoord met “ik weet het niet” kan dit een daadwerkelijke cognitieve toestand zijn, maar het kind kan ook tegenwerken. Uit het onderzoek blijkt dat het lastig is om te bepalen wanneer kinderen het antwoord daadwerkelijk niet weten, of dat zij weerstand bieden (Hutchby 2002, p. 164). Vaak moet in het therapiegesprek zelf beoordeeld worden welke functie de uiting heeft.

Weerstand is niet te omschrijven als iets concreets en vaststaands. Het kan op meerdere manieren geuit worden, maar het kan ook in verschillende mate geuit worden. Zo kan iemand bijvoorbeeld actief weerstand bieden door te zeggen “ik werk niet mee”. Met deze uiting is het direct duidelijk dat deze persoon weerstand biedt, er wordt directe weerstand geboden. Naast actief weerstand bieden, kan er ook passief weerstand geboden worden. Er zijn indirecte manieren waarop iemand weerstand in een gesprek kan bieden. Uitingen als “uhm” en “ja” kunnen ook passieve weerstand aanduiden. De persoon probeert zijn weerstand dan te verbergen door wel iets te zeggen en dus een stilte te vermijden. Ook kan een korte en niet uitgebreid antwoord duiden op passieve weerstand. De persoon geeft dan wel antwoord en verbergt hier zijn weerstand mee, maar gaat niet gedetailleerd in op de gestelde vraag. (Silverman, 1997)

De hiervoor besproken dingen gaan voornamelijk over verbale uitingen. Bij communicatie zijn echter ook non-verbale uitingen belangrijk. Ook non-verbale uitingen dragen bij aan de participatie van het

kind (Cederborg 1997, p. 34). Bij het zoeken naar antwoorden is non-verbale communicatie al kort naar voren gekomen. Volgens Trenholm en Jensen (2008) kan non-verbale communicatie als volgt omschreven worden:

“(...)nonverbal behavior must be (1) perceived consciously by either the sender or the receiver, (2) intended as a message by the sender, or (3) interpreted by the receiver as intended.” (Trenholm & Jensen 2008, p. 53)

Non-verbale communicatie moet door de zender bedoeld zijn als een boodschap of door de ontvanger opgevat zijn als bedoeld. Non-verbale uitingen kunnen meerdere functies hebben. Zo kunnen zij betekenis uitdrukken, verbale uitingen aanpassen of het gesprek op gang houden (Trenholm & Jensen 2008, p. 56). Een nadenkend gezicht geeft bijvoorbeeld aan dat het kind aan het nadenken is en drukt dus betekenis uit.

Ook houding en gebaren kunnen onder de noemer non-verbale communicatie geschaard worden.

“In face-to-face human interaction parties organise their bodies in concert with each other in ways that establish a public, shared focus of visual and cognitive attention.” (Goodwin 2007, p. 69)

Het is voor te stellen dat kinderen die niet meewerken een gesloten houding aannemen. Zij zitten bijvoorbeeld met de rug naar de therapeut en maken geen oogcontact of gaan door met waar zij mee bezig waren. Zij hebben dan een gesloten houding en leggen geen contact. Kinderen die een meer open houding aannemen, willen waarschijnlijk beter meewerken in het gesprek. De houding van een kind kan in de loop van het gesprek ook veranderen. De participatie kan hierdoor toenemen of juist afnemen. Waar de kinderen naar kijken zegt ook iets over hun bijdrage in het gesprek. Als een kind constant om zich heen zit te kijken en naar andere dingen kijkt, kan het kind sneller afgeleid raken en is hij of zij niet volledig bij het gesprek. Als de gespreksdeelnemers elkaar aankijken, toont dit meer interesse en draagt dit meer bij aan het gesprek.

Wassner e.a. (2004) omschreven het weerstand bieden en het niet willen participeren van kinderen als “non-responsive behaviour”. Dit houdt het niet willen geven van antwoorden en dus willen bijdragen aan het gesprek in. Uitingen die zij hieronder verstaan zijn het niet aankijken van de andere gespreksdeelnemers, het ophalen van de schouders en het geven van minimale, korte antwoorden (Wassner e.a. 2004, p. 1505). In de vorige alinea is het oogcontact al besproken. Door de schouders

op te halen lijkt het kind onverschillig en weinig interesse voor het gesprek te hebben. Hoeveel een kind zegt in een gesprek, toont ook de participatie van het kind. Als een kind een kort antwoord geeft op een vraag van de therapeut participeert het kind minder in gesprek dan wanneer het kind een uitgebreid antwoord geeft. Als een kind goed meewerkt aan een gesprek zal deze uitgebreide antwoorden geven en soms ook zelf initiatief tonen. Zo kan het kind ook zelf vragen stellen of bijvoorbeeld aangeven dat hij of zij het ergens niet mee eens is. Een kind dat meer in het gesprek participeert, zal na een pauze of na het afronden van een opdracht ook zelf initiatief tonen om verder te gaan met het gesprek.

2.4 Framing

Om gesprekken te kunnen interpreteren is enige kennis van bepaalde begrippen belangrijk. Het begrip framing is één van de bekendste begrippen bij de interpretatie. Om deze reden zal dit begrip hier verder toegelicht worden.

Twee begrippen die van belang zijn voor de analyse van gesprekken zijn frames en schema's. Schema's refereren naar de verwachtingen die de gespreksdeelnemers hebben over bijvoorbeeld mensen, objecten, gebeurtenissen en settings (Tannen 1993, p. 60). Het bekendste voorbeeld van een schema is het restaurantschema. In een gesprek over een restaurant kunnen de gespreksdeelnemers zich hier iets bij voorstellen en kunnen zij specifieke begrippen die bij een restaurant horen, begrijpen zonder verdere uitleg. Uitingen worden op een bepaalde manier begrepen omdat de situatie gedefinieerd is.

Om gesprekken te kunnen interpreteren zijn frames belangrijk. Één van de belangrijkste auteurs hierover is Erving Goffman. De term frame kan omschreven worden als een definitie van wat er gebeurt in een interactie. Zonder dit frame kan geen uiting (of beweging of gebaar) geïnterpreteerd worden (Tannen 1993, p. 59-60). Om een uiting te kunnen begrijpen, is het belangrijk om te weten in welk frame deze uiting geplaatst moet worden. Je moet bijvoorbeeld kunnen interpreteren of iets als grap of als belediging is bedoeld. Als een bedoelde grap als belediging wordt opgevat, kan dit bijvoorbeeld tot een onbedoelde ruzie leiden. Als de gespreksdeelnemers weten in welk frame zij de interactie moeten plaatsen, weten zij in welke activiteit zij deelnemen en wat de sprekers bedoelen met hun uitingen.

In het kindtherapiegesprek is het therapieframe het hoofdframe. Hierin vindt het hele gesprek plaats. De gespreksdeelnemers weten dat zij bij een therapiegesprek aanwezig zijn en interpreteren de uitingen van de ander daarom in dit frame. Dit is belangrijk voor deze analyse omdat, zoals al

eerder besproken is, het kind ook weet dat hij of zij zich in een therapiegesprek bevindt. Hierdoor kan weerstand ontstaan. Een therapiegesprek is namelijk niet gelijk aan een ander gesprek met een volwassene. Het kind is zich er vaak van bewust dat het een probleem heeft en dat het daarom in gesprek is met de therapeut. Om deze reden kan het daarom direct al weerstand bieden. Ook hebben anderen vaak voor het kind besloten dat het in therapie moet.

3. Onderzoeksopzet

Nu duidelijk is welke theorieën er al bekend zijn over de participatie van kinderen in therapiegesprekken zal de onderzoeksopzet besproken worden. Als eerste wordt de vraagstelling besproken. Vervolgens worden de uit de theorie naar voren gekomen verwachtingen besproken. Daarna wordt de onderzoeksmethode en de gebruikte dataset toegelicht.

3.1 Vraagstelling

Wat dragen kinderen bij aan een therapiegesprek en hoe uit zich dat? Naar de participatie van kinderen zijn al verschillende onderzoeken uitgevoerd. Uit de verschillende theorieën die in hoofdstuk twee behandeld zijn, blijkt dat er vooral onderzoek gedaan is naar de participatie van kinderen in familietherapie. Hierbij zijn naast het kind en de therapeut de ouders aanwezig. Er is aanzienlijk minder onderzoek gedaan naar de participatie van kinderen in een therapiegesprek waarbij de ouders niet aanwezig zijn.

Omdat er nog relatief weinig onderzoek is naar de participatie van kinderen in een therapiegesprek zonder de ouders zal in dit onderzoek de focus liggen op de analyse van participatie van kinderen in kindertherapiegesprekken waarbij enkel het kind en de therapeut aanwezig zijn. De onderzoeksvraag die hierbij centraal staat is:

Wat is de participatie van het kind in een kindertherapiegesprek?

Participatie staat in deze vraag voor de deelname aan het gesprek van het kind. Deze hoofdvraag bevat een aantal subvragen. 1) Geeft het kind antwoord op de vragen die de therapeut stelt? 2) Worden de vragen kort of uitgebreid beantwoord? 3) Wat zeggen de non-verbale uitingen over de gespreksbijdrage? **In dit onderzoek zullen deze vragen beantwoord worden.** Het kindertherapiegesprek kan omschreven worden als de context waarin de therapeut en het kind een gesprek voeren. Een therapiegesprek houdt hierbij in dat het kind een psychosociaal probleem heeft en dat de therapeut probeert een oplossing voor dit probleem te vinden. Het woordje “kinder” in

kindertherapiegesprek geeft aan dat het kind degene is die een probleem heeft en dat er een gesprek tussen het kind en de therapeut plaatsvindt.

3.2 Verwachtingen

Naar aanleiding van de in het theoretische kader behandelde theorieën kunnen een aantal verwachtingen opgesteld worden. Het onderzoek richt zich op de participatie van kinderen in een therapiegesprek.

De eerste twee verwachtingen hebben te maken met het verschil tussen volwassenen en kinderen.

- 1) Kinderen het moeilijk vinden om zich te uiten en minder vaardig dan bijvoorbeeld volwassenen zijn in het onderhouden van het gesprek.

Kinderen zijn communicatief minder ontwikkeld en zullen daarom meer moeite hebben met zichzelf uiten en het onderhouden van een gesprek. De tweede verwachting heeft te maken met het concentratievermogen van kinderen.

- 2) Kinderen zijn sneller afgeleid.

Kinderen hebben minder concentratie en laten zich hierdoor sneller afleiden door bijvoorbeeld de omgeving. Hierdoor concentreren zij zich niet meer op het gesprek en dragen hier minder aan bij. Als er opeens een geluid klinkt of iets valt, zal het kind zich hierop concentreren en niet langer op het therapiegesprek.

De derde verwachting heeft te maken met de participatie van kinderen en de mate van weerstand.

- 3) Kinderen zullen in een therapiegesprek weerstand bieden en niet willen participeren.

Kinderen kunnen hierbij meerdere strategieën toepassen. Een eerste strategie is stilte en het simpelweg niet beantwoorden van de vragen. Er wordt verwacht dat er stiltes vallen in de gesprekken. Maar hierbij moet wel gekeken worden of de stilte niet aangeeft dat het kind over het antwoord na moet denken. Uitingen als "uhm" en aan nadenkend gezicht kunnen hierbij duiden op het zoeken naar een antwoord, maar deze kunnen ook duiden op passieve weerstand. Naast het wel of niet geven van het antwoord wordt verwacht dat het kind de vraag een aantal keer zal

beantwoorden met “weet ik niet”. Hierbij zal ook gekeken worden of dit als strategie voor weerstand gebruikt wordt of als daadwerkelijk cognitieve toestand. Ook de lengte van de antwoorden zegt iets over de participatie. Als lange antwoorden gegeven worden, participeert het kind meer dan wanneer korte antwoorden worden gegeven. Korte antwoorden duiden op passieve weerstand. Als een kind zelf initiatief neemt, participeert hij of zij ook meer. Als laatste kunnen de houding en gebaren iets zeggen over de participatie. Verwacht wordt dat een gesloten houding en het ophalen van de schouders duidt op een mindere participatie van het kind aan het therapiegesprek. Het kind toont dan niet actief, maar passief weerstand.

3.3 Methode

Er is in dit onderzoek gebruik gemaakt van een kwalitatief onderzoek. In totaal zullen er zes therapiegesprekken geanalyseerd worden. Doordat er slechts zes gesprekken geanalyseerd worden, kan er uitvoerig op de gesprekken worden ingegaan. De onderzoeksmethode die in dit onderzoek voor de analyses gebruikt wordt, is de discoursanalyse. Een definitie van discoursanalyse kan als volgt gegeven worden:

“Discoursanalyse (DA), of ook wel ‘discursieve analyse’, richt zich op betekenisvolle, talige objecten (zoals teksten en gesprekken) die in een sociale omgeving circuleren en probeert daarin stabiele, terugkerende patronen te ontdekken die iets kunnen zeggen over de context waarin ze voorkomen.” (Bos 2007, p. 16)

In tegenstelling tot bijvoorbeeld de conversatieanalyse kan bij de discoursanalyse ook de context meegenomen worden. De discoursanalyse is meer interpretatief en maakt het mogelijk om de interpretaties van de onderzoeker bij de analyse te betrekken.

Om tot een antwoord op de onderzoeksvraag te kunnen komen, wordt er naar verschillende dingen in de gesprekken gekeken.

- 1) Er zal gekeken worden of vragen van de therapeut beantwoord worden. Hierbij kan gekeken worden of de vraag direct beantwoord wordt of dat er eerste even nagedacht moet worden. “Uhm”, een pauze en een nadenkend gezicht kunnen dingen zijn waaruit af te lezen is dat het kind even over het antwoord na moet denken. Beide kunnen ook duiden op passieve weerstand. De lengte van het antwoord dat daarna gegeven wordt kan laten zien waar sprake van is. Een lang en uitgebreid antwoord toont dat het kind wel mee wil werken

en geen weerstand biedt. Een kort antwoord kan duiden op passieve weerstand. Het kind lijkt dan wel mee te werken, maar vertelt eigenlijk maar weinig.

2) Verder zal er ook gekeken worden naar de uitingen “ik weet het niet”. Er kan dan gekeken worden of het kind het antwoord echt niet weet of dat het kind het antwoord niet wil geven.

Als het kind na aandringen of verder vragen het antwoord wel geeft, kan er sprake zijn van weerstand. Het kind weet het antwoord dan wel, maar wilde deze in eerste instantie misschien niet aan de therapeut vertellen.

3) Verder zal er gekeken worden naar het eigen initiatief van de kinderen. Stellen zij zelf vragen aan de therapeut en durven ze aan te geven als ze iets niet begrijpen? Ook kan er na een opdracht gekeken worden of het kind zelf het gesprek weer oppakt of het kind wacht totdat de therapeut dit doet. Dit toont eigen initiatief en actieve participatie van het kind.

4) Daarnaast zal er gekeken worden naar de non-verbale aspecten. De houding en gebaren zeggen iets over de participatie van het kind. Als het kind bijvoorbeeld de schouders ophaalt, kan dit op mindere participatie duiden. Als een kind de therapeut niet aankijkt, kan dit op mindere participatie duiden. Dit hangt deels samen met afleiding. Als het kind door iets anders afgeleid is, kijkt het kind hier meestal naar. De blik is dan niet meer op de therapeut en daarmee op het therapiegesprek gericht.

Door in de gesprekken naar bovenstaande punten te kijken, kan gekeken worden of het kind participeert in het gesprek of dat het kind weerstand biedt.

3.4 Dataset

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zullen een aantal gesprekken geanalyseerd worden. Het gaat in totaal om zes gesprekken met twee jongens, Jim en Tijmen. De transcripten zijn voor dit onderzoek aangeleverd en waren al uitgewerkt. De analyse is hierdoor voornamelijk gebaseerd op deze transcripten.

De eerste drie gesprekken vinden plaats met Jim. Jim is een jongen van 15 jaar. De reden dat hij in therapie is, is dat hij problemen heeft om afspraken na te komen. Als zijn ouders afspraken met hem maken, houdt hij zich hier meestal niet aan. De drie gesprekken zijn de eerste drie gesprekken die Jim met de therapeut voert. Voor deze gesprekken is er al contact geweest tussen de therapeut en de ouders van Jim. Hierin is onder andere afgesproken dat alles wat besproken wordt in de gesprekken tussen Jim en de therapeut niet direct naar de ouders van Jim zal gaan. Hij kan zelf mee bepalen wat

zijn ouders te horen krijgen. Na deze drie gesprekken zal gekeken worden wat het vervolgplan wordt en hoe het probleem verder aangepakt kan worden.

De tweede serie gesprekken vindt plaats met Tijmen. Tijmen is een stuk jonger dan Jim. Voor deze analyse zijn ook drie gesprekken met Tijmen geanalyseerd. Ook deze gesprekken zijn opeenvolgend gehouden. Tijmen zit in therapie omdat hij moeite heeft om zijn woede onder controle te houden. Deze drie opeenvolgende gesprekken zijn afkomstig uit een grotere serie van gesprekken. De psychologe heeft verder contact met de ouders van Tijmen en met zijn juffen van school. Tijmen heeft deels inspraak over wat er aan zijn ouders en juffen verteld wordt. Als de psychologe bijvoorbeeld een opdracht aan Tijmen meegeeft, mag Tijmen zelf bepalen of hij deze opdracht zelfstandig uit wil voeren of dat hij wil dat juffen hier vanaf weten en hem hierbij kunnen begeleiden. Wel geven de ouders en juffen ook informatie aan de psychologe.

De zes gesprekken zijn meerdere keren zorgvuldig doorgelezen voor de analyse. Vervolgens zijn verschillende fragmenten uitgekozen die een goed beeld geven van de mate van weerstand in het gesprek. Er is gekeken naar de manieren waarop wel of geen weerstand wordt getoond. Hierbij is gelet op de vier punten die in de vorige paragraaf beschreven zijn.

4. Analyse Jim

In dit hoofdstuk worden de therapiegesprekken met de 15-jarige Jim besproken. Er worden drie opeenvolgende gesprekken geanalyseerd. Het eerste gesprek dat geanalyseerd wordt, is ook het eerste gesprek dat tussen de therapeut en Jim heeft plaatsgevonden. Tussen de verschillende gesprekken zit steeds een week. Elk gesprek zal eerst geanalyseerd worden en daarna worden kort de bevindingen op een rijtje gezet. In de gesprekken staat T voor de therapeut en K voor het kind, in dit geval Jim.

4.1 Gesprek 1

4.1.1 Analyse

Dit gesprek is het eerste gesprek dat plaatsvindt tussen Jim en de therapeut. Omdat dit het eerste therapiegesprek is voor Jim, geeft de therapeut eerst een korte introductie. Zo geeft de therapeut aan dat afgesproken is dat de dingen die in de gesprekken besproken zullen worden niet naar de moeder van Jim zullen gaan. Terwijl de therapeut dit verder toelicht houdt Jim het gesprek gaande door “ja” en “okee” te zeggen. De therapeut sluit de introductie af door het doel van de

therapieessessie van die middag te benoemen. Fragment 1 toont deze beëindiging en de reactie van Jim.

Fragment 1

- 17 T *dus eigenlijk uhhh wil ik vanmiddag kijken of ik een beetje een gevoel kan krijgen over jouw kant van de zaak (.) wat jij denkt dat er speel (.) ennn.... als jij denkt van nou met dat mens valt wel te praten (.) en ik denk uhhh jij kan er nog wel wat verder over doordenken dan kunnen we een volgende keer weer bepaalde onderzoekstechnieken daarmee verder aan (.) maar eigenlijk is vanmiddag mijn vraag aan jou (.) wat is er nou eigenlijk volgens jou aan de hand en wat is er volgens jou niet aan de hand*
- 18 K *jaa het klopt wel uh (.) we maken samen afspraken*
- 19 T *hm hm*
- 20 K *of mn ouders bepalen afspraken*
- 21 T *je ouders maken afspraken zeg jij [ja, dat} en dat is wat anders dan samen afspraken [ik heb*
- 22 *soms ook wel ja ...]*

De therapeut sluit de introductie af door aan te geven wat het doel van het gesprek van die middag is. De therapeut heeft net voor dit fragment aangegeven wat het probleem van Jim is. Jim heeft moeite om zich aan de afspraken met zijn ouders te houden. Nadat de therapeut het verhaal heeft afgerond, stemt Jim meteen mee in het genoemde probleem. De therapeut geeft enkel aan wat de vragen zijn die in het gesprek van die middag beantwoord gaan worden. In regel 18 zegt Jim uit eigen initiatief dat het klopt dat zijn ouders afspraken maken. Al meteen in het begin van dit eerste gesprek neemt hij zelf het initiatief om iets te zeggen. Hij stelt zich hierbij niet afwachtend op en wacht niet tot hem iets gevraagd wordt. Hij begint zelf al. Hierdoor neemt hij direct deel aan het gesprek.

Even na fragment 1 vraagt de therapeut naar voorbeelden van afspraken die de ouders van Jim met hem maken. Jim beantwoordt deze vraag eerst met “uhm” en begint even later met het vertellen van een voorbeeld. Zie fragment 2

Fragment 2

- 39 K *uhmm*
- 40 *(1)*
- 41 K *nou een heel recent voorbeeld uhm dit weekend mocht ik op zaterdagavond uhm (.) uit.*
- 42 T *Ja*
- 43 K *dat gebeurt eigenlijk nooit (.) het was een van de eerste keren*
- 44 T *ja*
- 45 K *uhm (.) en de afspraak was dat ik om half een thuis moest zijn*
- 46 T *ja*

- 47 K *en ik kwam dus en dat ik geen bier ging drinken*
- 48 T *hm hm*
- 49 K *en ik kwam om eh hh (.) naja, toen had ik dus vanuit het café had ik
 gesmst naar mn vader of ik om 1 uur thuis mocht komen [ja] en toen had
 hij een kwartier erbij gegeven dus kwart voor 1 (h)hm(h) ja] en (.) nja dan
 ik weet niet op zo'n moment (.) kan ik [hoe laat was je thuis?] kan ik het
 niet opbrengen om op tijd naar huis te gaan en dan stuurt mn vader me
 om kwart over een sms en dat ik (.) nah spring ik van schrik op m'n
 fiets en vergeet daardoor ook nog mn jas (.) en (.) was dus ja 25 over 1
 thuis*
- 50 (2)
- 51 T *okee, dat is ontzettend veel meteen al wat je me verteld. Uhm (.) als
 ik helemaal terugga naar het begin (.) dan zeg je (.) ik mocht
 zaterdagavond uit en dat was een van de eerste keren dat dat mocht*

In regel 39 begint Jim zijn antwoord met “uhm”. Vervolgens begint hij met het geven zijn het antwoord. Hij begint te vertellen en de “ja” van de therapeut houdt het verhaal steeds op gang. Hij vertelt welke afspraak hij met zijn ouders gemaakt had en vertelt vervolgens hoe het met deze afspraak is gegaan. Hij vertelt hierbij uitgebreid en gedetailleerd over de avond. Hierom kan aangenomen worden dat hij geen weerstand toont. Hij vertelt details en vertelt ook dingen die hem niet direct gevraagd zijn. De “uhm” aan het begin lijkt hiermee aan te geven dat Jim eerst even over het antwoord na moest denken. De therapeut geeft in regel 51 ook aan dat Jim een vrij uitgebreid antwoord gaf op de vraag of hij een voorbeeld kon geven. Deze reactie geeft expliciet weer dat Jim een lang antwoord geeft. Jim participeert hier dus al duidelijk in het gesprek omdat hij meteen al veel aan de therapeut vertelt. In het vervolg van het gesprek gaan de therapeut en Jim op het gegeven voorbeeld en enkele bijbehorende dingen door. Op een gegeven moment geeft de therapeut een instructie aan Jim. Dit staat beschreven in fragment 3.

Fragment 3

- 165 T *okee schrijf dat maar eens op kaartje nummer 1 (.) we gaan gewoon
 verschillende kaartjes over een aantal situaties verzamelen*
- 166 *((jongen begint te schrijven))*
- 167 (20)
- 168 K *dat dat het geval was of moet ik dat uitleggen wat*
- 169 T *nee je zelf wat je bedoelt dus jij moet maar precies dan terughalen*
- 170 (1)
- 171 T *dat je bedoelt dat je geacht werd met z'n allen uit te gaan*
- 172 K *ja precies*
- 173 (18)
- 174 T *hm hm je zei al een paar keer het was niet echt een gesprek of ze
 namen me niet nog niet serieus kan je uitleggen wat je daar mee
 bedoelde?*

De therapeut zegt tegen Jim dat hij iets dat zij zojuist besproken hebben op een kaartje moet schrijven. De therapeut legt daarbij uit dat zij kaartjes over verschillende situaties zullen gaan verzamelen. Jim begint direct met schrijven. Hij stelt geen verdere vragen of gaat iets anders doen. Hij lijkt de opdracht van de therapeut uit te gaan voeren. Na twintig seconden stelt hij een vraag aan de therapeut over de opdracht. De therapeut geeft antwoord op zijn vraag en Jim reageert met “ja precies” en gaat weer verder met schrijven. De vraag van Jim kan betekenen dat hij de opdracht niet begrepen heeft of dat hij het maken van de opdracht uit wil stellen en hierdoor passief weerstand toont. Het wordt in het vervolg van het gesprek niet helemaal duidelijk van welke sprake is. Het is het meest aannemelijk dat Jim de opdracht niet goed begrepen had. Na het antwoord valt een pauze van achttien seconden en de therapeut vraagt door op wat Jim opgeschreven heeft. Hij toont bij deze opdracht dus geen weerstand.

Naast het geven van instructies, stelt de therapeut tijdens het therapiegesprek ook vragen. Jim beantwoordt deze vragen, maar heeft niet altijd direct een antwoord klaar. Zie fragment 4.

Fragment 4

381 T *hoe waren je ouders toen je thuiskwam?*
382 K *uhm*
383 (1)
384 K *ja die hadden er wel echt genoeg van*
385 (1)
386 K *ja die hadden zeg maar terecht het gevoel van ja (.) dan geven we hem een kans na die vakantie en hij gaat zo met ons om*

De therapeut vraagt aan Jim hoe zijn ouders waren toen hij thuiskwam. Hij begint zijn antwoord met “uhm” en laat een seconde stilte vallen. Vervolgens geeft hij antwoord. Na de tweede pauze geeft hij antwoord op de vraag. Hij begint met een kort antwoord wat kort de vraag beantwoordt. Na een seconde gaat hij verder met zijn antwoord en beantwoordt de vraag uitgebreider. Hij geeft gedetailleerd aan hoe zijn ouders zich voelden. Omdat hij de vraag hier uitgebreid beantwoordt, is het aannemelijk dat de “uhm” in regel 382 een uiting was die aangaf dat hij even over het antwoord na moest denken. Hij geeft vervolgens namelijk wel uitgebreid en gedetailleerd antwoord. Later in het gesprek stelt de therapeut wederom aan Jim een vraag. Zie fragment 5.

Fragment 5

429 T *wanneer is de laatste keer dat het wel goed was dat jullie op de bank zaten en dat jul[ja op zich vrij recent want het ging vrij goed]lie (.) okee wanneer? En wat keken jullie?*
430 (1)
431 K *uh ja ik weet niet meer wat we keken*

432 (1)
433 K *uh ja dat deden we vorige week bijvoorbeeld toen ging het wat beter*

De therapeut vraagt aan Jim wanneer de laatste keer was dat hij met zijn ouders samen op de bank zat om tv te kijken en waar zij toen naar keken. Na deze vraag valt eerst één seconde stilte waarna Jim antwoordt dat hij niet meer wat waar hij met zijn ouders naar kijken. Na wederom een seconde stilte kan hij wel het tweede deel van de vraag beantwoorden. Het was vorige week dat hij samen met zijn ouders op de bank zat. Gelijktijdig met de vraag van de therapeut had hij al wel aangegeven dat het vrij recent was. Jim beantwoordt het tweede deel van de vraag wel gewoon en geeft wel aan dat hij vrij recent was. Een exact antwoord geeft hij niet. De “weet ik niet” kan duiden op passieve weerstand of op een cognitieve toestand. Omdat hij het tweede deel van de vraag wel beantwoordt en wel al direct aangeeft dat het vrij recent was, is het aannemelijk dat hij het echt niet meer weet en dat het dus een cognitieve toestand aanduidt.

4.1.2 Bevindingen

In dit eerste gesprek tussen de therapeut en Jim lijkt Jim direct al aardig bij te dragen aan het gesprek. Hij geeft antwoord op de vragen van de therapeut, soms zelfs erg uitgebreid. Bij sommige vragen moet Jim even nadenken over het antwoord. Hij laat dan stiltes vallen die vaak voorafgegaan worden door “uhm”, wat aangeeft dat hij er even over na moet denken. Stilte wordt in dit gesprek dus niet als strategie van weerstand gebruikt zoals Hutchby & Moran-Ellis (1998) omschreven. Doordat Jim al direct veel vertelt, loopt de therapeut in het begin van het gesprek al op de zaken vooruit. In het theoretisch kader is al besproken dat als een kind veel vertelt, hij meer participeert dan wanneer het kind weinig vertelt. In dit gesprek kan dus gesteld worden dat de participatie van Jim goed is. Dit blijkt ook uit het feit dat hij soms zelfs initiatief neemt en zelf vragen aan de therapeut stelt. Ook geeft hij het aan als hij iets niet begrijpt. Een andere mogelijke strategie van weerstand was uiting “ik weet het niet” (Hutchby, 2002). In dit gesprek zegt Jim dit één keer, maar lijkt Jim het antwoord echt niet te weten.

4.2 Gesprek 2

4.2.1 Analyse

Aan het einde van het eerste gesprek was besloten om een week later het tweede gesprek plaats te laten vinden. De therapeut begint het gesprek door even kort terug te kijken op het eerste gesprek. De therapeut vraagt aan Jim wat hij van dat gesprek vond. In het begin van het gesprek lijkt Jim meer moeite te hebben om zich in het gesprek te mengen. In fragment 6 is dit zichtbaar.

Fragment 6

20 T *want toen je naar huis ging zei je het zal nu wel nog gespannen zijn en een beetje [stil*
21 K *[jaa dat was het ook maar (.) ja]*
22 K *het ging wel*
23 *((haalt zijn schouders op))*
24 T *okee*
25 *(2)*

Net voor dit fragment vraagt de therapeut of er nog conflicten tussen Jim en zijn ouders zijn geweest. Zij verduidelijkt in regel 20 haar vraag door naar het eerste gesprek te verwijzen. Jim reageert hierop door kort in te stemmen door “ja dat het was het ook” te zeggen en vervolgens te reageren met “het ging wel” en zijn schouders op te halen. Hij beantwoordt de vraag van de therapeut wel, maar niet uitgebreid. Ook haalt hij bij het geven van het antwoord zijn schouders op. Dit kan duiden op weerstand. Het korte antwoord op de vraag kan gezien worden als passieve weerstand. Hij geeft wel een antwoord, maar niet erg uitgebreid en werkt hierdoor niet volledig mee. Ook het ophalen van de schouders kan op weerstand duiden en aangeven dat hij de vraag niet wil beantwoorden. Hierna vertelt de therapeut waar ze deze keer mee verder zullen gaan. Zie fragment 7.

Fragment 7

26 T *nou uhhh vorige keer hebben we een heel aantal kaartjes gemaakt die gingen over de probleemsituatie van die week daarvoor en toen zei ik al ik wil graag ook een aantal dingen aan je vragen uhh over hoe jouw leven eruit gezien heeft en hoe jij geworden bent zoals jij bent (.) nou daar heb ik weer een hele stapel kaartjes voor en ik heb een eerste set van vragen waarin je over het verleden waar je nou maar eens moet kijken naar wat je een relevante vraag vindt waar je wel wat over zou willen vertellen*
27 *((jongen buigt zich over kaartjes))*
28 *(2)*
29 K *uhmm*
30 *(9)*
31 K *ja de eerste uhm*
32 T *wat is het eerste wat je te binnen schiet?*
33 *(1)*
34 K *ja moet het een gebeurtenis zijn of kan het ook gewoon (.)*
35 T *wat schiet je te binnen?*
36 K *uhm (.) ja we hebben in berlijn gewoond*

De therapeut gaat niet in op het korte antwoord van Jim in het vorige fragment, maar gaat verder met het gesprek. Na de uitleg van de therapeut geeft de jongen geen verbale reactie maar buigt zich direct over de kaartjes. Doordat hij wel meteen begint met het uitvoeren van de instructie, lijkt hij hier geen weerstand te tonen. Na twee seconden zegt hij “uhmm” en laat vervolgens weer een stilte

vallen. Daarna begint Jim weer maar lijkt er niet helemaal uit te komen. De therapeut schiet hem dan te hulp en vraagt hem naar het eerste wat hem te binnen schiet. Blijkbaar ziet de therapeut dat Jim moeite heeft met de opdracht en probeert hem op weg te helpen. Hij stelt dan een vraag terug waarop de therapeut de vraag herhaalt. Vervolgens begint Jim te vertellen. Even later moet de therapeut Jim weer op weg helpen om een vraag te beantwoorden. Zie fragment 8.

Fragment 8

- 45 T *hoe is het voor een kind van zeven om in in een anderssprekend land met andere gewoontes te komen*
- 46 K *ja eigenlijk helemaal niet erg*
- 47 *((haalt schouders op))*
- 48 K *weet niet*
- 49 T *nee?*
- 50 *(2)*
- 51 K *eigenlijk nooit over (h)nagedacht(h)*
- 52 T *nou denk er eens over na wat wat hoort erbij*
- 53 K *ja wat hoort erb[ij]*
- 54 T *[wat zijn typische voorvallen die je nog wel eens door je hoofd schieten?]*
- 55 *(1)*
- 56 K *ja (.) ik denk dat het wel vrij snel ging dat aanpassen enzo*

De therapeut stelt in regel 45 een vraag en Jim reageert hier kort op door te zeggen dat hij het helemaal niet erg vond en haalt daarbij zijn schouders op en geeft dan nog de reactie “weet niet”. De combinatie van deze reactie en het ophalen van de schouders kan aangeven dat Jim weerstand biedt en geen reactie wil geven. Wanneer de therapeut deze uiting beantwoord met “nee?”, zegt Jim dat hij eigenlijk nooit over de vraag heeft nagedacht. De therapeut vraagt hem dan er op dat moment over na te denken. Jim herhaalt dan de vraag en lijkt na te denken over een antwoord. De therapeut stelt dan een vervolgvraag die Jim verder kan helpen met het antwoord. Na een seconde geeft Jim dan ook antwoord op de vraag. Omdat hij na hulp van de therapeut wel de vraag beantwoordt, lijkt de eerder vertoonde eventuele weerstand te verdwijnen. Toch kan dit ook *make up* zijn. Jim kan zeggen dat hij nooit over die vraag nagedacht heeft omdat hij geen antwoord wil geven, maar ook niet actief weerstand wil tonen. Na een vervolgvraag van de therapeut geeft hij wel een antwoord. Dit antwoord is niet erg uitgebreid en kan daarom op passieve weerstand duiden. Uit fragment 7 en 8 lijkt het alsof Jim in het begin van dit gesprek meer moeite heeft met dit tweede gesprek dan dat hij met het eerste gesprek had. Hij doet er langer over om de vragen te beantwoorden en heeft ook hulp van de therapeut nodig. De therapeut maakt in fragment 9 ook een opmerking over de houding van Jim in dit gesprek.

Fragment 9

- 94 T *[je zit vandaag op de toer van het is allemaal niet zo'n (h)probleem(h)]*
 95 K *[dat geeft toch niet]*

De therapeut zegt hier dat zij het idee krijgt dat Jim in dit tweede gesprek het allemaal niet zo'n probleem lijkt te vinden. Jim reageert hierop door te zeggen dat dit toch niet geeft. Hij gaat niet echt op de opmerking van de therapeut in en lijkt het zelf geen probleem te vinden. Doordat hij hier onverschillig reageert, lijkt hij minder te willen participeren in dit tweede gesprek en meer weerstand te tonen. De therapeut gaat vervolgens weer verder met het gesprek.

In het vervolg van het gesprek lijkt Jim iets meer te gaan vertellen en weer iets meer initiatief te gaan tonen. Zo verbetert hij bijvoorbeeld de therapeut in fragment 10.

Fragment 10

- 190 T *een en al feest wat doe jij dan als het een en al feest is? Hoe of of waar gaat je dag dan aan op of je nacht?*
 191 K *jaaa ik bedoel niet feest in de zin van (.) maar gewoon de stemming is gewoon*
 192 T *ja*
 193 K *voor mij dan geweldig*

De therapeut neemt het woord 'feest' heel letterlijk en vraagt aan Jim wat hij dan doet als het een en al feest is. Jim bedoelde dit echter niet letterlijk. Hij verbetert in regel 191 de therapeut en legt uit dat hij bedoelt dat de stemming voor hem dan gewoon geweldig is. Hij geeft hierbij zelf aan dat het niet klopte wat de therapeut begrepen had. Later in het therapiegesprek begint Jim ook uit zichzelf te praten en neemt zelf het initiatief. Zie fragment 11.

Fragment 11

- 384 T *okee schrijf maar op*
 385 *((jongen schrijft))*
 386 *(20)*
 387 K *ja en vooral dat ging dus in berlijn veel meer dan dat het hier gebeurt (.) ja ik weet niet precies hoezo*

In dit fragment geeft de therapeut aan Jim een instructie. Hij moet iets op gaan schrijven. Jim begint direct na deze instructie met het schrijven en hierdoor valt een pauze van twintig seconden. Na deze pauze is Jim degene die weer begint met praten en gaat door op wat hij zojuist opgeschreven heeft. Hij had ook (non-)verbaal aan kunnen geven dat hij klaar was met schrijven en de therapeut het gesprek weer op kunnen laten pakken. Nu begint hij zelf weer met het gesprek en neemt hierdoor

het initiatief. Even later krijgt Jim weer de instructie om iets op te schrijven, dit is te zien in fragment 12.

Fragment 12

482 T *schrijf maar op*
483 *((jongen begint te schrijven))*
484 *(6)*
485 K *maar dat is toch wel normaal dat ouders macht hebben?*
486 *(2)*
487 K *of zie ik dat verkeerd?*

De therapeut geeft net als in fragment 11 in fragment 12 een instructie aan Jim om iets op te schrijven. Hij moet deze keer iets opschrijven over de macht van ouders. Jim begint weer direct met het schrijven en er valt een pauze. Na zes seconden vraagt hij aan de therapeut of het normaal is dat ouders macht hebben. Voor hem is dit namelijk logisch. Als hij niet direct een antwoord krijgt, stelt hij nog een vraag. Hij vraagt zich dan af of hij het verkeerd ziet. Doordat de therapeut niet direct antwoordt, denkt Jim verder na en geeft zelf nog een reactie. Dit fragment laat zien dat Jim ook vragen aan de therapeut stelt en zich zelf in het gesprek mengt. In fragment 13 staat een voorbeeld van een non-verbale instemming.

Fragment 13

556 T *klopt dat?*
557 *((jongen knikt))*

De therapeut heeft net daarvoor iets aan Jim uitgelegd en vraagt in regel 556 of dat klopt. Jim reageert hierop door met zijn hoofd te knikken en hierdoor in te stemmen met de vraag van de therapeut. Hij gebruikt hiervoor geen verbale maar een non-verbale uiting. Met deze non-verbale uiting geeft hij antwoord op de vraag. Aan het einde van het gesprek geeft de therapeut nog een opdracht mee aan Jim. In fragment 14 staat de laatste instructie die de therapeut hierover geeft.

Fragment 14

750 T *uhmm als je dat in een envelop stopt en je geeft het donderdag af aan de balie (.) met de kaartjes erbij (.) dan zal ik zorgen dat ik in het weekend dat voor jou in de computer zet en dan gaat de computer daar systematiek in laten zien.*
751 *(3)*
752 T *snap je de opdracht?*
753 K *ja*

Nadat de therapeut de opdracht heeft uitgelegd en gezegd heeft wat Jim hiervoor moet doen valt er een pauze van drie seconden. Omdat Jim niet uit zichzelf reageert, vraagt de therapeut of hij de opdracht snapt. Jim beantwoordt deze vraag met “ja” en lijkt de opdracht dus begrepen te hebben.

4.2.2 Bevindingen

Jim lijkt meer moeite te hebben met dit tweede gesprek dan met het eerste therapiegesprek. In het begin van het gesprek is hij nog niet heel spraakzaam en lijkt wat afwachtend. Ook lijkt hij een paar keer te uiten dat het hem allemaal niet zoveel kan schelen en dat het allemaal niet zo’n probleem is. Hij beantwoordt de vragen van de therapeut niet echt en haalt een paar keer zijn schouders op. Dit gedrag is door Wassner e.a (2004) “non-responsive behaviour” genoemd. Dit kan hier opgevat worden als passieve weerstand. Jim biedt weerstand en werkt niet goed mee om de voortgang van het gesprek te bevorderen. Zijn participatie is in dit deel van het gesprek daarom niet heel groot. In het vervolg van het gesprek wordt het iets beter. Nadat de therapeut Jim een aantal keren op weg geholpen heeft bij vragen of opdrachten, gaat Jim iets meer participeren. Hij toont meer eigen initiatief en mengt zich meer in het gesprek. Zijn participatie in het gesprek is hierbij niet zo groot als in het eerste gesprek.

4.3 Gesprek 3

4.3.1 Analyse

Een week na het tweede gesprek vond het derde gesprek in de gesprekkenreeks met Jim plaats. Omdat er besloten is dat er na drie gesprekken tussen Jim en de therapeut een gesprek zou plaatsvinden tussen de therapeut en de ouders van Jim, is er in het tweede gesprek besloten dat er in dit derde gesprek besproken zou worden wat er in het gesprek met Jims ouders aan de orde zal komen.

Aan het einde van het tweede gesprek heeft de therapeut een opdracht meegegeven aan Jim. Hij moest deze opdracht thuis uitvoeren en vervolgens moest hij de spullen op donderdag (niet de dag van het therapiegesprek) inleveren. Aan het begin van het derde gesprek komt de therapeut hierop terug in fragment 15.

Fragment 15

7	T	<i>Wanneer kwam je erachter dat je vergeten was om de spullen in te leveren?</i>
8	K	<i>Vrijdagochtend</i>

9	T	Vrijdagochtend
10	K	[Ja]
11	T	Oke en wat dacht je toen
12	K	Ja toen dacht ik van oh ja, verdomme
13	T	(lacht) Ja? Denk
14	K	[Toen zag ik het in mijn agenda staan en]
15	T	[Ja, ik pak even een papiertje erbij, voor mezelf] (T pakt papier) (5) Had je het wel af?
16	K	Uh nee, toen nog niet. Ik was wel begonnen, maar (?) vrij lang. Uhm maar uh ja (?) kwam ik erachter.

De therapeut stelt direct de vraag wanneer Jim erachter kwam dat hij de spullen niet ingeleverd had. Ze hadden in het tweede gesprek afgesproken dat dit zou gebeuren, maar Jim heeft zich blijkbaar niet aan deze afspraak gehouden. Jim geeft direct antwoord en zegt dat hij er vrijdagochtend achterkwam. In regel 15 vraagt de therapeut of Jim de opdracht wel af had. Jim antwoordt eerst met “uh” en geeft dan aan dat hij de opdracht ook nog niet helemaal af had gemaakt, hij was er al wel aan begonnen. Hij beantwoordt de vragen van de therapeut wel eerlijk en geeft hiermee aan dat hij wel mee wil werken in het gesprek. Omdat het probleem waarvoor hij in therapie is, is dat hij zich niet aan afspraken kan houden is het lastig om te bepalen of hij hier niet mee wil werken of dat dit te maken heeft met zijn probleem. Het is aannemelijker dat het te maken heeft met zijn probleem omdat dit blijkbaar zo groot is dat hij hiervoor in therapie is gegaan.

Het volgende fragment geeft een voorbeeld waarin Jim op zoek gaat naar een antwoord. Op een vraag van de therapeut weet hij het antwoord niet direct. Zie fragment 16.

Fragment 16

68	T	Oke. (3) Uhm wanneer begint dat dan, dat de negatieve gevoelens gaan overheersen. Bij welke situatie?
69	K	[Uhm]
70	K	(K kijkt op papieren) (14) Op zich bij (2) zes zeven.
71	T	Als je vader smst en je realiseert je dat je..
72	K	[Ja dan] [Ja}
73	K	ja bij zes is de tijd dat eigenlijk naar huis moet

In regel 68 stelt de therapeut aan Jim de vraag bij welke situatie de negatieve gevoelens gaan overheersen. Jim begint zijn antwoord met “uhm”. Hij kijkt vervolgens op zijn papieren en er valt een stilte van veertien seconden. Vervolgens geeft hij het antwoord. Hij heeft even de tijd nodig om het juiste antwoord op te zoeken op de papieren, maar geeft dit antwoord uiteindelijk wel. Hij lijkt hierdoor geen weerstand te tonen en de “uhm” lijkt aan te geven dat hij even over het antwoord na moet denken. De therapeut geeft vervolgens aan welke punten Jim in zijn antwoord bedoelt. Jim stemt hierin mee. Even later weet Jim weer niet direct een antwoord op een vraag van de therapeut.

De therapeut vraagt aan hem hoe zijn leven er uit zou zien als hij gewoon zijn eigen gang zou kunnen gaan en geen verantwoording af zou hoeven te leggen. Wanneer Jim eerst antwoordt met “uh” helpt de therapeut hem verder op weg in fragment 17.

Fragment 17

106 T *Vanaf morgen is er nog maar een iemand de baas en dat ben jij.*
107 (3)
108 K *Ja, wat zou ik doen, uh. (9) Ja geen idee uh*
109 T *Zou je thuis blijven wonen*
110 (2)
111 K *Ja zeker wel er zit niets anders op.*

Nadat de therapeut Jim in regel 106 verder probeert te helpen door een iets eenvoudigere vraag te stellen, valt er eerst een korte pauze van drie seconden waarna Jim de vraag herhaalt en vervolgens weer een pauze van 9 seconden laat vallen. Vervolgens laat hij weten dat hij geen idee heeft wat hij zou doen. De therapeut stelt hem daarna de vraag of hij bijvoorbeeld thuis zou blijven wonen. Na twee seconden geeft Jim aan dat hij zeker wel thuis zou blijven wonen. Hij geeft in eerste instantie aan geen idee te hebben wat hij in die situatie zou doen, maar op een meer specifieke vervolgvraag van de therapeut weet hij het antwoord wel. De “geen idee” kan duiden op weerstand of op het daadwerkelijk niet weten van het antwoord. Na de vervolgvraag van de therapeut geeft hij wel antwoord, maar dit antwoord is niet heel uitgebreid. Hierdoor is het aannemelijk dat de “geen idee” duidt op passieve weerstand.

In dit derde gesprek lijkt Jim spraakzamer en minder moeite met het gesprek te hebben dan in het tweede gesprek. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in fragment 18.

Fragment 18

163 T *Je kan hele naar hele theoretische modellen waarin ze zeggen van nou het puberbrein is nog niet in staat om lange termijn consequenties te overzien zo daar wordt op het moment heel veel over gepubliceerd en uh daarom omdat je als puber nog niet alles door redeneert op het moment zelf moeten de ouders een controlerende en corrigerende rol uitoefenen. Dat is wat de theorieën op dit moment zeggen.*
164 K *Uhja, dat ben ik op zich niet mee eens.*
165 T *Oke daar ben je het niet mee eens dus het is bij jou niet dat het puberbrein niet kan overzien wat er gebeurt.*
166 K *Nee totaal niet.*

In dit fragment probeert de therapeut erachter te komen wat er bij Jim achter zit, waarom hij het lastig vindt om de afspraken met zijn ouders niet na te komen. Zij legt hem een model voor wat zijn gedrag zou kunnen verklaren. Zij vraagt hem hier verder niets over. In regel 164 reageert Jim uit

eigen initiatief op deze theorie. Hij geeft aan dat hij niet eens is met deze theorie. De therapeut herhaalt dit en Jim zegt dat hij het totaal niet eens is met de theorie. Hij uit zelf zijn mening tegenover de therapeut en geeft aan dat hij het er niet mee eens is. Hieraan is te zien dat hij participeert in het gesprek en ook zelf dingen inbrengt. Naast het eigen initiatief geeft Jim in dit derde gesprek meerdere uitgebreide antwoorden. Fragment 19 is hier een voorbeeld van.

Fragment 19

- 293 T *je mag niet naar Duitsland, begreep ik.*
- 294 K *Ja ja dus eigenlijk gewoon helemaal niks. (?) kerst uh gaan we naar familie opa en oma in Nieuwburg en dan zijn we met oud en nieuw weer terug en ik mocht uh misschien mocht ik uh een paar vrienden uitnodigen maar dat vonden ze ook niet zo'n geweldig idee dus dat ligt nog in de uhm ja daar denken ze nog over na. Nja verder zal er eigenlijk niks gebeuren.*
- 295 T *Hm. Saai.*
- 296 K *Ja zeker saai in dat opzicht dat het ja ja. Tuurlijk met kerstmis had k niks anders verwacht en uhm ja ik was wel heel graag natuurlijk naar Berlijn gegaan en dan was het ook een stuk minder saai geweest.*

De therapeut heeft Jim voorafgaande aan dit fragment naar de plannen voor de feestmaand gevraagd en dan vooral met betrekking tot het uitgaan. De therapeut geeft in regel 293 aan dat Jim niet naar Duitsland mag. Hier is eerder over gesproken. Jim antwoordt hier bevestigend op met "ja" en zegt dat hij verder ook eigenlijk weinig gaat doen. Hij vertelt vervolgens wat zijn plannen voor kerst en oud en nieuw zijn. De therapeut reageert hierop door "saai" te zeggen. Jim gaat hier weer op door aan te geven wat zijn verwachtingen waren met betrekking tot de feestmaand. Dit fragment laat duidelijk de hoeveelheid informatie zien die Jim hier aan de therapeut geeft. Hij vertelt veel en doet uitgebreid zijn verhaal. Hieraan is te zien dat hij duidelijk actief deelneemt aan het gesprek en geen weerstand toont. In het gesprek laat de therapeut ook aan Jim de ruimte om na te kunnen denken over de vragen die hem gesteld worden. Zie hiervoor bijvoorbeeld fragment 20.

Fragment 20

- 335 T *Hm oke. (10) Hoe kan een mens dat leren om zichzelf die schop onder zijn kont te geven?*
- 336 (6)
- 337 K *Ja dat zou ik graag willen weten.*
- 338 T *Hmhm.*
- 339 (7)
- 340 K *Ja, misschien juist door eerst uh weten wat er misgaat als ik het niet doe. Dat hebben we nu wel duidelijk gehad.*

De therapeut vraagt in dit fragment aan Jim hoe een mens kan leren om zichzelf een schop onder zijn kont te geven. Na deze vraag valt een pauze van zes seconden en antwoordt Jim met “ja, dat zou ik graag willen weten”. De therapeut reageert hier weer op met “hmhm” en er valt vervolgens weer een pauze van zeven seconden. De therapeut zegt niets en lijkt Jim de ruimte te geven om verder na te denken over een antwoord. Dit lijkt te werken. Na de pauze van zeven seconden geeft Jim een antwoord op de vraag van de therapeut. Aan het einde van het gesprek geeft de therapeut ook aan dat zij ziet dat Jim soms worstelt en nadenkt over de antwoorden. Zie fragment 21.

Fragment 21

476 T *Oke, ik vind ook dat je echt ik zie je ook echt denken en worstelen en zoeken naar hoe ze ik dat en hoe leg ik dat uit en daar heb ik wel veel respect voor dat je dat zo probeert dat vind ik wel goed.*

De therapeut geeft aan respect te hebben voor de manier waarop Jim omgaat met de vragen. Deze uiting van de therapeut laat ook zien dat Jim zijn best doet in het gesprek en probeert mee te werken. Ook de moeilijkeren vragen of vragen waar hij in eerste instantie geen antwoord op lijkt te weten, worden uiteindelijk wel door hem beantwoord.

4.3.2 Bevindingen

Dit derde therapiegesprek tussen de therapeut en Jim verschilt weer sterk van het tweede therapiegesprek. Het gesprek begint met enigszins lastig omdat Jim zich niet aan een afspraak heeft gehouden. Hij heeft een opdracht die in het tweede gesprek is gegeven, niet afgemaakt en ingeleverd. Hij geeft dit eerlijk toe. In het verdere verloop van het gesprek is de participatie van Jim relatief groot. Hij moet soms wel nadenken over de antwoorden en heeft een enkele keer hulp nodig van de therapeut, maar toont verder eigen initiatief. Zo geeft hij uit zichzelf aan dat hij het ergens niet mee eens is. Ook geeft hij vrij uitgebreide antwoorden en krijgt van de therapeut de ruimte om zelf na te denken. Aan het einde van het gesprek geeft de therapeut ook zelf aan dat Jim goed zijn best doet in dit gesprek.

5. Analyse Tijmen

In dit hoofdstuk worden de drie gesprekken met Tijmen besproken. Tijmen is jonger dan Jim. Hij is in therapie omdat hij agressief is. De drie gesprekken zijn opeenvolgend. Ook hier wordt elk gesprek eerst geanalyseerd en worden daarna de bevindingen behandeld. In de gesprekken staat P voor de psychologe en T voor Tijmen.

5.1 Gesprek 1

5.1.1 Analyse

Het gesprek begint als Tijmen en de psychologe al in de kamer zijn. Tijmen mag zijn jas uitdoen en gaan zitten. De psychologe vraagt in fragment 22 hoe de week van Tijmen is geweest.

Fragment 22

P even de spullen erbij zoeken. hoe was het op school gegaan van de week.

T goed.

P ja?

T hmm.

De psychologe zegt dat zij de spullen er even bij moet zoeken en vraagt ondertussen hoe het de afgelopen week bij Tijmen op school is gegaan. Tijmen antwoordt met “goed”. Hij beantwoordt de vraag van de psychologe relatief kort. De psychologe probeert meer van de week te horen te krijgen door te vragen “ja?”. Tijmen reageert hier enkel op met “hmm”. Hij geeft verder geen reactie en gaat niet dieper in op de vraag van de psychologe. Hij geeft in het begin van dit gesprek nog maar weinig informatie. De psychologe gaat even door op de afgelopen week en vraagt aan Tijmen of hij ruzie heeft gehad. In fragment 23 vraagt zij wat er precies gebeurde.

Fragment 23

P wat was er gebeurd.

T nou ik had iemand bijna bijna ja zo gedaan (legt zijn handen om zijn keel)

Tijmen geeft in de tweede regel van het fragment aan wat hij bij een andere jongen gedaan had. Hij had zijn handen om de keel van de andere jongen gedaan. Hij zegt dit niet maar uit dit non-verbaal. Kinderen zijn dan sneller geneigd om zich non-verbaal uit te drukken en op die manier toch hun verhaal te kunnen vertellen. Dat Tijmen hier non-verbaal zijn verhaal doet, kan hier op duiden. Later heeft de psychologe de situatie nog steeds niet helemaal begrepen en probeert zij informatie van Tijmen te krijgen om het verhaal te begrijpen. Zie fragment 24.

Fragment 24

P maar heb je toen reinaut, want ik nog steeds begrijp nog niet wie je nou bij zijn keel hebt gegrepen. Bij reinaut.

T nee laurens. Een andere jongen.

P en wanneer deed je dat dan? Toen je nog op de gang zat.

T ja

P ow (??) dat had ik niet begrepen.

De psychologe probeert het verhaal compleet te krijgen, maar het is haar nog niet duidelijk wie Tijmen bij de keel heeft gegrepen, zij denkt Reinaut. Tijmen verbetert haar door te zeggen dat het Laurens was, een andere jongen. Hij geeft hier zelf aan dat de psychologe hem niet goed begrepen heeft en verbetert haar. Daarna vraagt de psychologe wanneer Tijmen dat deed en geeft een mogelijk antwoord. Tijmen antwoordt kort bevestigend met "ja". Hij gaat verder niet op de vraag in. Dit kan duiden op passieve weerstand. Zowel in fragment 24 als eerder in fragment 22 geeft Tijmen korte antwoorden. Mogelijk toont hij weerstand in het therapiegesprek.

In het theoretisch kader is besproken dat kinderen minder concentratie hebben dan volwassenen. Kinderen zijn sneller afgeleid. In het gesprek met Tijmen komt dit een aantal keren duidelijk naar voren, bijvoorbeeld in fragment 25.

Fragment 25

- P oké. nou dan moeten we maar kijken of we het samen toch een beetje de moeite waard kunnen maken.*
- T hoe schrijft die pen? (staat op en pakt de pen en schrijft ermee) woow.*

De psychologe heeft het net voor dit fragment met Tijmen besproken waarom zij dit gesprek voeren. Zij zegt vervolgens dat zij en Tijmen het samen de moeite waard moeten maken. Tijmen reageert hierop door te vragen hoe die pen schrijft. Dit is niet een directe reactie op de uiting van de psychologe. Hij is afgeleid en concentreert zich op iets anders, de pen. Hierdoor reageert hij niet op de uiting van de psychologe. Vervolgens gaat de psychologe hem een opdracht uitleggen. Terwijl Tijmen met de opdracht bezig gaat, begrijpt hij iets niet. Zie fragment 26.

Fragment 26

- T de blauwe is: ik weet niet wat het betekent,*
- P wat bedoel je. weet je wat het woord enthousiast betekent?*
- T nee dit? (toont blauwe kaartje)*
- P sympathiek, waarom heb je er een uitgekozen waarvan je niet weet wat het betekent.*
- T ja.*
- P waarom heb je hem dan toch uitgekozen.*
- T weet ik niet.*

Tijmen heeft allerlei kaartjes gekregen die over gevoelens gaan. Hij moet van elke kleur vier kaartjes uitzoeken die bij hem passen. Hij vraagt uit zichzelf aan de psychologe wat het woord op één van de blauwe kaartjes die hij heeft uitgekozen, betekent. De psychologe begrijpt hem niet helemaal en vraagt of hij weet wat het woord enthousiast betekent. Dit is niet het kaartje waar Tijmen het over heeft en hij laat het juiste kaartje zien. De psychologe noemt wat er op het kaartje staat en vraagt

vervolgens aan Tijmen waarom hij dit kaartje heeft uitgekozen terwijl hij aangeeft dat hij de betekenis van het woord niet weet. Tijmen antwoordt hier op met “ja”. Hiermee beantwoordt hij de vraag van de psychologe niet. De psychologe vroeg namelijk naar een reden. Het is mogelijk dat Tijmen enkel bevestigt dat hij inderdaad het woord sympathiek bedoelt. Wanneer de psychologe hem namelijk nogmaals vraagt waarom hij dat kaartje dan toch heeft uitgekozen, antwoordt hij dat hij het niet weet. Tijmen beantwoordt hier alsnog niet de vraag van de psychologe maar zegt “weet ik niet”. Het is hier onduidelijk of hij het antwoordt echt niet weet of dat hij weerstand biedt. Omdat hij niet weet wat het woord betekent, kan hij het woord niet uitgekozen hebben omdat hij vindt dat dit woord bij hem past. Waarom hij het woord dan toch heeft uitgekozen, blijft onduidelijk. Even later in het gesprek vindt Tijmen het weer lastig om zich te concentreren en de vragen te beantwoorden in fragment 27.

Fragment 27

- P wa::nt. (2.0) effe kijken hoor. Iemand aardig vinden, vind je nooit iemand aardig?*
T jawel. (speelt met kaartjes, kijkt om zich heen)
P heb je vrienden?
T neej. (blijft om zich heen kijken)

De psychologe vraagt aan Tijmen of hij nooit iemand aardig vindt. Tijmen antwoordt hierop met “jawel” en speelt verder met de kaartjes en kijkt om zich heen. Daarna vraagt de psychologe hem of hij vrienden heeft. Tijmen beantwoordt deze vraag ook kort met “neej” en blijft hierbij om zich heen kijken. Doordat hij steeds om zich heen kijkt en met de kaartjes speelt kun je zien dat hij niet helemaal bij het gesprek is. Hij is bezig met andere dingen en kijkt niet naar de psychologe. Hierdoor lijkt hij minder te participeren. Hij beantwoordt de vragen van de psychologe ook heel kort. Dit kan duiden op passieve weerstand. Tijmen geeft wel antwoord en toont hiermee niet actief weerstand, maar hij beantwoordt de vragen maar kort en kijkt ondertussen de psychologe niet aan.

Het gesprek gaat verder en op een gegeven moment mag Tijmen van de psychologe een tekening maken. Hij geeft zelf ook aan dat hij het gesprek een beetje saai vindt worden en mag daarom even wat anders gaan doen. Tijdens het tekenen vindt fragment 28 plaats.

Fragment 28

- P wat ga je tekenen. heb je al een plan?*
T ja.
P vertel.
(60.0)
P wat zijn dat nou voor dingen die je op zijn armen tekent?

De psychologe vraagt aan Tijmen wat hij gaat tekenen en of hij al een plan heeft. Hij beantwoordt deze tweede vraag bevestigend, hij heeft al een plan. De psychologe nodigt hem vervolgens uit om zijn plan aan haar te vertellen. Hierna valt een pauze van een minuut. Tijmen beantwoordt deze uitnodiging niet en vertelt niet wat zijn plan is. Hij heeft wel een plan, maar vertelt deze niet. Ook na de pauze vertelt hij deze niet, maar gaat de psychologe verder met het stellen van vragen over de tekening. Deze activiteit heeft geen directe aanleiding in het gesprek om het probleem van Tijmen aan te pakken. Maar ook tijdens deze activiteit die hierdoor buiten het therapieframe valt, biedt Tijmen weerstand. Hij reageert niet op de uiting van de psychologe en vertelt niet wat zijn plan is. Hij toont hiermee actief weerstand. Het gesprek gaat een tijdje door over de tekening en op een gegeven moment wil de psychologe weer een opdracht gaan doen. Tijmen mag tijdens deze opdracht gewoon blijven doortekenen. In fragment 29 geeft de psychologe de instructies aan Tijmen.

Fragment 29

- P ga ik jou vragen hoe jij je meestal voelt. gewoon door de week. En dan moet je punten geven, van nul dat betekent dat je het gevoel helemaal niet hebt, vijf betekent dat je het gevoel ontzettend veel hebt.*
- T ja.*
- P ja? Vol energie, hoeveel punten geef jij dat.*
- T tien.*
- P vijf dus. Meer als vijf mag niet.*
- T oh jammer.*
- P het meeste wat er is.*
- T ja.*
- P ja? E::n dat ik het zelf aankan. Hoeveel punten geef je dat, gewoon door de week.*
- T e::h (4.5) drie.*

Tijmen moet punten geven van nul tot en met vijf over hoe hij zich voelt. Na de instructie antwoordt Tijmen met “ja” en lijkt de instructie begrepen te hebben. Vervolgens vraagt de psychologe aan hem hoeveel punten hij aan vol energie geef, Tijmen geeft hier tien punten aan. Hij volgt hiermee de instructie niet correct op. Het kan dat hij de instructie toch niet helemaal begrepen heeft. De psychologe verbetert hem vervolgens en geeft aan dat vijf het maximale aantal punten is. Tijmen antwoordt hier bevestigend op met “ja”. De vraag die volgt, beantwoordt hij wel goed. Even later wordt hetzelfde rijtje gevoelens nogmaals langsgegaan maar moet Tijmen aangeven hoe hij zich zou willen voelen. Zie fragment 30.

Fragment 30

- P (...) vol energie, hoeveel punten zou je dat willen geven.
(2.0)*
- T weet ik niet.*
- P hoeveel energie zou je willen hebben. Zou je net zoveel energie willen hebben als*

T *dat je nou altijd hebt, of wat minder.
gewoon hetzelfde.*

Weer wordt aan Tijmen gevraagd hoeveel punten hij aan vol energie geeft. Nu is het de bedoeling dat hij aangeeft hoeveel punten hij zou willen geven. Hij beantwoordt deze vraag in eerste instantie met “weet ik niet”. De psychologe herhaalt de vraag nogmaals en verduidelijkt deze door te vragen of Tijmen net zoveel energie als nu wil hebben of wat minder. Na deze verduidelijking geeft Tijmen aan dat hij gewoon hetzelfde wil hebben. Hieruit is af te leiden dat Tijmen het antwoord op de vraag wel weet en dat de “weet ik niet” niet daadwerkelijk een cognitieve toestand aanduidt. Na herhaling en verduidelijking van de vraag geeft hij het antwoord wel. Hij heeft dus voor het beantwoorden van de vraag wel de hulp van de psychologe nodig, maar beantwoordt deze uiteindelijk wel. Hij toont hier dus weerstand door in eerste instantie “weet ik niet” te zeggen, maar de vraag daarna wel te beantwoorden.

5.1.2 Bevindingen

In dit eerste therapiegesprek met Tijmen komen aantal dingen duidelijk naar voren. In de eerste plaats komt naar voren dat Tijmen vaak korte antwoorden geeft. In het theoretisch kader is dit geschaard onder de noemer “non-responsive behaviour” (Wassner e.a., 2004). Het geven van korte antwoorden duidt op een mindere participatie in het gesprek. Daarentegen geeft Tijmen wel aan als hij iets niet begrijpt of als de psychologe hem verkeerd begrepen heeft. Wat verder opvallend is, is dat Tijmen zich meerdere keren uitdrukt door middel van non-verbale uitingen. Deze gaan soms gepaard met de verbale uitingen. Het lijkt meestal alsof Tijmen betekenis uitdrukt met de non-verbale uitingen. Wat verder in het theoretisch kader besproken is, is dat kinderen zich vaak minder lang kunnen concentreren dan volwassenen en sneller afgeleid zijn. Bij Tijmen is dit een aantal keren het geval. Hierdoor beantwoordt hij de vragen van de psychologe niet altijd. Hij is dan afgeleid door andere dingen.

5.2 Gesprek 2

5.2.1 Analyse

Aan het begin van dit tweede gesprek wordt Tijmen opgehaald door de psychologe. Wanneer Tijmen door de psychologe opgehaald is, herinnert hij de psychologe eraan dat hij vandaag met de zandtafel mocht spelen. Tijmen begint hier direct mee. Na een tijdje vindt fragment 31 plaats.

Fragment 31

T *zo. Ik ben er klaar voor. (Tijmen gaat aan tafel zitten)*

P das mooi. Ik ben er ook klaar voor.

Nadat Tijmen een tijdje met de zandtafel gespeeld heeft, gaat hij uit zichzelf aan de tafel zitten en zegt dat hij er klaar voor is. Hij weet dat hij niet bij de psychologe is gekomen om enkel met de zandtafel te spelen maar dat hij er om andere redenen is. Hij is zich bewust van de setting van het therapiegesprek. Hij toont zelf initiatief om het gesprek te beginnen. De psychologe geeft aan dat zij ook klaar is voor het gesprek. Vervolgens gaan de psychologe en Tijmen de eerste week bespreken. Op een gegeven moment wil de psychologe met Tijmen over een bepaalde gebeurtenis praten. Zie fragment 32.

Fragment 32

P oké. daar wil ik even met je over praten (.) en op zo'n papier opschrijven. hoe dat zit. (2.0) uhm::: hoe ging het precies. (.) vertel het verhaal nog eens.
T nou, ik e:::h was eh. dk was gewoon aan het werk, en ik doe me pijn, reinaud die zegt dan van. die gaat dan van o:::h wat ben je een zielepietje zeg?
P eh je vertelt heel veel. Je deed je pijn. Hoe kwam dat.
T en toen ging ik. eh ik stootte mijn duim, tegen het randje van de tafel aan?

De psychologe nodigt Tijmen uit om zijn verhaal nogmaals te vertellen. Hoe alles precies ging. Tijmen begint direct met vertellen en vertelt uitgebreid zijn verhaal. De psychologe reageert hierop door te zeggen dat hij wel meteen heel veel vertelt en vraagt naar een bepaald aspect van zijn verhaal en de gebeurtenis. Tijmen beantwoordt hierop de vraag van de psychologe. Hij draagt hier duidelijk bij aan het gesprek. Hij vertelt uitgebreid en geeft antwoord op de vraag. De uitgebreide antwoorden laten zien dat Tijmen hier geen weerstand in het gesprek biedt.

Tijdens de gebeurtenis die de afgelopen week heeft plaatsgevonden, heeft Tijmen een bakje omgestoten. De psychologe wil in fragment 33 van hem weten hoe hij keek toen dat gebeurde.

Fragment 33

P Ja maar hoe keek jij toen het op de grond viel.
T uhm. gewoon, weet ik niet. (speelt nog steeds met paperclip en kijkt er steeds naar)
P schrok je.
T ja?
P kon hij aan je zien dat je schrok.
T nee.

De psychologe vraagt direct aan Tijmen hoe hij keek toen het bakje op de grond viel. Tijmen antwoordt hier in eerste instantie op met "gewoon, weet ik niet" en speelt ondertussen met een

paperclip. Hij vermijdt dat hij antwoord op de vraag moet geven en zegt dat hij het niet meer weet. Hij kijkt hierbij de psychologe niet aan en speelt met een paperclip. Zijn blik en gedrag laten hiermee zien dat hij het beantwoorden van de vraag probeert te vermijden. Ook kan hij proberen zijn face te beschermen door de psychologe niet aan te kijken. Wanneer de psychologe hem vervolgens vraagt of hij schrok, antwoordt Tijmen met “ja?”. Het vraagteken achter deze uiting brengt verwarring. Het lijkt of Tijmen het vragend zegt. De “ja” van Tijmen bevestigt echter dat hij geschrokken was. De psychologe gaat hier namelijk in de volgende regel verder op in. Zij vraagt of de ander kon zien of Tijmen schrok. Mogelijk is het vraagteken een fout in het transcript. In fragment 34 is Tijmen nog altijd met de paperclip aan het spelen.

Fragment 34

P ja? daar had je het meeste last van.
T uhum,
(9.0) (Tijmen blijft met de paperclip spelen)
T als er een ding was waardoor ik school niet leuk vind, dan is het michelle.
P geef mij eens een tekening van michelle.
T neej.
P neej?=-
T =oké. ik kan het wel.
(2.0)
P ja?
T waar is een papiertje?

Tijmen heeft net voor dit fragment aangegeven dat hij het erger vindt wat Michelle doet. Op de daaropvolgende uiting van de psychologe reageert Tijmen met “uhum” en er valt vervolgens een pauze van negen seconden waarin Tijmen nog steeds met de paperclip speelt. Vervolgens gaat hij zelf weer verder en zegt dat als er een ding was waardoor hij school niet leuk vindt, dat dat Michelle is. Na de pauze neemt hij zelf weer het initiatief om verder te gaan met het gesprek en reageert op de uiting van de psychologe. De psychologe vraagt hem hierop een tekening van Michelle te maken. Tijmen weigert dit en zegt “neej”. Hij toont hier expliciet weerstand. De psychologe herhaalt de nee waarop Tijmen toch besluit dat hij de tekening wel kan maken. Vervolgens wacht Tijmen weer en als de psychologe “ja” zegt, vraagt hij haar om een papiertje en gaat de tekening maken. De “neej” werd door Tijmen gebruikt om weerstand te bieden en de instructie van de psychologe niet op te volgen. Na kort aandringen van de psychologe gaat hij de tekening toch wel maken en de weerstand is dus niet heel groot gebleken. Even later in het gesprek komt het onderwerp weer op Michelle. De psychologe geeft Tijmen een mogelijk oplossing, zie fragment 35.

Fragment 35

P wat zou er gebeuren als je net doet of dat je doof bent. (Tijmen begint met potlodendoosje te spelen)

- T *als je wat bent?*
P *als je net doet of dat je doof bent (zeg maar).*
T *dat is een goed idee.*
P *wat zou er dan gebeuren?*
T *dan denkt ze (.) waarom praat ie niet. En dan eg dan houdt ze vanzelf op?*

De psychologe legt Tijmen een manier voor waarop hij met het probleem met Michelle om kan gaan. Ze vraagt aan hem wat er zou gebeuren als hij net zou dan alsof hij doof is. Tijmen begint ondertussen met een potlodendoosje te spelen. Tijmen vraagt om een verheldering van de vraag. De psychologe geeft deze en Tijmen reageert hierop door te zeggen dat hij dit een goed idee vindt. Dit is echter nog steeds niet een antwoord op de vraag van de psychologe en zij herhaalt daarom nogmaals de vraag wat er dan zou gebeuren. Tijmen geeft hierop vervolgens wel antwoord. Dit fragment laat zien dat het voor Tijmen soms lastig is om de vraag precies te beantwoorden. Doordat hij tijdens de vraag met iets zit te spelen, is hij afgeleid. Als de psychologe vervolgens de helft van de vraag herhaalt, reageert Tijmen ook enkel op dit deel van de vraag. Dit kan komen doordat kinderen moeite hebben meerdere vragen tegelijk te beantwoorden. Tijmen reageert hierdoor enkel op de vraag die het laatst gesteld is. Als de psychologe nogmaals het eerste gedeelte vraagt, geeft Tijmen hierop wel antwoord.

Later in het gesprek gaan Tijmen en de psychologe over de vader van Tijmen praten. De vader kan soms heel boos worden om Tijmen en praat dan met een harde stem. De psychologe wil in fragment 36 van Tijmen weten wat er zo eng aan een harde stem is.

Fragment 36

- P *wat is er eng aan een harde stem. Dat wil ik nog van je weten? En daarna mag je met de zandtafel gaan spelen.*
T *oké.*
P *ja? Dus- (Tijmen komt weer naar de tafel toe)*
T *nu wat ik eng aan een harde stem vind DAN DENK IK DIE IE (??) dan denk dat ie een beetje gaat schelden. En bij mijn vader is dat niet zo,*

De psychologe vraagt in de eerste regel wat er precies zo eng is aan een harde stem. Zij geeft aan dat Tijmen na het beantwoorden van deze vraag met de zandtafel mag gaan spelen. Hij zit op dat moment niet bij de tafel met de psychologe. Hij reageert hierop met "oké". De psychologe probeert in de daaropvolgende uiting een antwoord van Tijmen te krijgen door te reageren met "dus". Tijmen komt vervolgens weer naar de tafel toe en beantwoordt de vraag van de psychologe. Vervolgens mag hij met de zandtafel gaan spelen. Tijmen was in dit fragment ergens anders mee bezig. Als de psychologe aangeeft dat hij eerst de vraag moet beantwoorden en daarna mag gaan spelen, komt Tijmen terug naar de tafel en beantwoordt de vraag.. Dit geeft aan dat hij mee wil werken, hij stelt

zich hierdoor weer open voor de psychologe. Voor het verdere vervolg van het gesprek is hij voornamelijk met de zandtafel bezig. Aan het einde van het gesprek rond de psychologe het gesprek af en zet nog even een aantal dingen op een rijtje. Zie fragment 37.

Fragment 37

- P oké, dan gaan we zo naar je vader.*
T uhum?
P en dan kom je volgende week weer bij mij?
T ja?
P e::n dan ga ik aan jou vragen of dat doof zijn geholpen heeft. (???). ja?
T ja.
P moet ik je juffen vragen om je daarbij te helpen? Of wil je dat als stiekem experiment doen.
T ja.
P stiekem experiment. (2.0) daar kies je nu voor hè?
T ja.

De psychologe geeft aan dat zij en Tijmen zo weer naar de vader van Tijmen gaan en dat het gesprek dus afgelopen is. Tijmen reageert hier op met “uhum”. Ook geeft de psychologe aan dat het volgende gesprek een week later plaats zal vinden, Tijmen bevestigt dit kort met “ja”. De psychologe komt dan nog even terug op het doof zijn en geeft aan Tijmen aan dat zij volgende week zal vragen hoe dat gegaan is. Ze vraagt aan Tijmen of hij wil dat zijn juffen dit weten en hem hierbij kunnen helpen of dat hij het als een stiekem experiment wil uitproberen. Tijmen reageert hier weer enkel met “ja” op. De psychologe vraagt bij Tijmen na of hij het inderdaad als een stiekem experiment uit wil voeren, Tijmen bevestigt dit. Dit laatste geeft aan dat Tijmen het lastig vindt om meerdere vragen achter elkaar te beantwoorden, hij beantwoordt dan ook maar één van de vragen. Ook geeft hij korte antwoorden.

5.2.2 Bevindingen

Aan het begin van dit tweede gesprek tussen de psychologe en Tijmen toont Tijmen iets meer initiatief dan in het eerste gesprek. Nadat hij eerst even met de zandtafel heeft gespeeld, gaat hij zelf aan tafel zit om het gesprek te beginnen. Ook vertelt hij in het begin een redelijk uitgebreid verhaal naar aanleiding van een vraag van de psycholoog. Hij geeft dus uitgebreidere antwoorden, wat duidt op meer participatie in het gesprek. Wel is Tijmen ook in gesprek weer afgeleid door andere dingen en beantwoordt de vragen en instructies van de psychologe hierdoor niet altijd. Ook vindt hij het lastig om meerdere vragen in één keer te beantwoorden, vaak beantwoordt hij dan slechts één van de vragen. Het zou kunnen dan het voor Tijmen nog te lastig is om zich op twee vragen tegelijkertijd te concentreren en deze beide te kunnen beantwoorden.

5.3 Gesprek 3

5.3.1 Analyse

Fragment 38 toont het begin van het derde gesprek tussen de psychologe en Tijmen.

Fragment 38

P wat is het.

T een puzzel. (Begint de puzzel te maken)
(3.0)

T een hele moeilijke puzzel.

P oh die moeten aan alle kanten tegelijk aan elkaar passen dan.

T ja. la::stig.
(2.0)

T er is maar een mogelijkheid.

Nadat Tijmen en de psychologe samen binnen zijn gekomen, vraagt de psychologe aan Tijmen wat het is wat hij bij zich heeft. Tijmen antwoordt dat dit een puzzel is en begint vervolgens de puzzel te maken. Na een korte pauze voegt hij hier aan toe dat het een hele moeilijke puzzel is. De psychologe heeft de puzzel even bekeken en zegt iets over de puzzel. Tijmen reageert hier bevestigend op en zegt nogmaals dat het een lastige puzzel is. Na wederom een korte pauze voegt hij hier zelf nog aan toe dat er maar één mogelijkheid is waarop de puzzel past. Tijmen beantwoordt de vraag van de psychologe vrij uitgebreid en vertelt veel over zijn puzzel. Met deze uitgebreide antwoorden laat hij zien dat hij geen moeite heeft om dit te vertellen of dat hij weerstand biedt. Nadat de psychologe en Tijmen het nog een tijdje over de puzzel hebben gehad, probeert de psychologe het gesprek op een ander onderwerp te brengen in fragment 39.

Fragment 39

P zowel jou moeder als jou juf (.) die mailen mij. dat ze zich maken zich zo erge
zorgen om je.
(5.0)

T uhum?
(21.0) (Tijmen blijft gewoon doorpuzzelen)

De psychologe zegt tegen Tijmen dat zij contact heeft gehad met zijn moeder en met zijn juf en dat zij zich zorgen om Tijmen maken. Na een pauze van vijf seconden reageert Tijmen hier enkel op met “uhum” en gaat door met puzzelen. Hij toont een bepaalde weerstand om het hier niet over te hoeven hebben door niet te reageren op de uiting van de psychologe. Als strategie gebruikt hij hiervoor stilte. Wel zegt hij “uhum” wat kan betekenen dat hij over het antwoord nadenkt. Maar ondertussen speelt hij verder met de puzzel en is niet met de vraag bezig. Mogelijk is de “uhum”

enkel bedoeld om het gesprek op gang te houden en niet actief weerstand te tonen. Later probeert de psychologe nogmaals om het hierover te hebben in fragment 40.

Fragment 40

- P had je het gemerkt, dat je moeder en de juf zich zorgen over je maakten?*
T nou oké, ik heb het wel gemerkt, dat heb ik zelf tegen ze gezegd. En uh.
P aha? En hielp het om het tegen ze te zeggen?
T ja een beetje. (Tijmen is nog steeds bezig met de tekeningen)

De psychologe vraagt deze keer aan Tijmen of hij het gemerkt heeft dat zijn moeder en de juf zich zorgen over hem maakten. Tijmen reageert hier deze keer wel op en zegt dat hij dit wel gemerkt heeft. Hij geeft aan dat hij het zelf tegen ze gezegd heeft. Tijmen gaat ondertussen verder met de tekeningen. Hij toont hiermee deels minder weerstand door wel toe te geven dat hij het gemerkt heeft. Toch vertelt hij verder weinig over wat er verder gebeurt is. Hierdoor lijkt de weerstand nog aanwezig te zijn. Het gesprek gaat even kort over de tekeningen en vervolgens gaat de psychologe weer door over de zorgen van de moeder en de juf. Zie fragment 41

Fragment 41

- P oh, wat heb je dan gezegd?*
T wacht. (1.0) nou ik e::h daar wil ik het niet over hebben.
P maar je moeder praat (er ook over tegen mij) dus je kan het net zo goed wel zeggen.
T nee ik wil dat het niet verteld wordt.
P en als ik het dan geheim houd?
(7.0) (Tijmen zucht en gaat zitten)
P wat is je geheim dan?
T nou ik eh (.) ik durf het niet te zeggen. (Hij kijkt naar een blad met tekeningen in zijn hand) (2.0) dat vind ik niet zo prettig.

(...)

- P kan je erover tekenen? (Tijmen schudt zijn hoofd) als e er niet over wil vertellen.*
T neej, dat kan ik niet. (1.0) ik wil het gewoon helemaal geheim houden.
(3.0)
P zal ik dan vragen of je moeder erbij komt en dat je moeder het vertelt.
T nee ik dat niemand het vertelt.

De psychologe probeert erachter te komen wat Tijmen tegen zijn juf en zijn moeder gezegd heeft en vraagt dit aan hem. Tijmen geeft aan dat de psychologe heel even moet wachten en geeft vervolgens aan dat hij het daar niet over wil hebben. De psychologe zegt hierop dat zijn moeder het er wel over heeft en dat hij het daarom net zo goed kan zeggen. Weer toont Tijmen weerstand en zegt dat hij niet wil dat het verteld wordt. De psychologe probeert dan of hij het wil vertellen als zij het geheim zal houden. Tijmen reageert hier niet op en laat een pauze vallen en gaat na een zucht zitten. De

psychologe vraagt nogmaals wat zijn geheim dan is. Hierop geeft Tijmen aan dat hij het niet durft te zeggen omdat hij dat niet zo prettig vindt. Hij geeft al iets meer vrij door aan te geven waarom hij het niet wil zeggen. Even later in gesprek probeert de psychologe of Tijmen het soms wel tekenen, misschien is het dan voorhem makkelijker dan om erover te vertellen. Tijmen schudt direct na de vraag al zijn hoofd en geeft hier non-verbaal mee aan dat ook dit niet wilt. Hij licht dit antwoord nog verbaal toe en zegt dat hij het gewoon helemaal geheim wil houden. De psychologe probeert dan of zijn moeder het soms moet vertellen, maar ook hierbij stuit zij op weerstand van Tijmen. De pogingen van de psychologe stuiten iedere keer op weerstand bij Tijmen, hij gaat op een gegeven moment wel aangeven waarom hij het niet wil vertellen maar hij gaat het niet vertellen. Hij toont in dit fragment duidelijk actief weerstand.

De psychologe probeert via een aantal andere vragen toch meer te weten te komen over de gebeurtenis. Samen bespreken zij een andere gebeurtenis die een aantal weken eerder plaats had gevonden. In fragment 42 komen zij dan toch weer op het eigenlijke onderwerp uit.

Fragment 42

P weet je dan wat er vrijdag was waardoor je vrijdag ineens zo ging (piepen)?

T nou dat had daar niet mee te maken?

P waar had dat wel mee te maken.

(2.0)

T weet ik allemaal niet. Het kwam opeens en ik wil er niet meer over praten.

De psychologe probeert er weer achter te komen wat er die vrijdag gebeurd was. Tijmen reageert hierop door aan te geven dat de gebeurtenis van een aantal weken eerder daar niets mee te maken had. De psychologe vraagt dan waar het wel mee te maken had. Er valt een korte pauze en Tijmen geeft daarna aan dat hij dat niet weet, het kwam opeens. Ook zegt hij wederom dat hij er verder niet over wil praten. Hij toont nog steeds weerstand en wil niet over de gebeurtenis praten. Hij is hier wel een andere strategie voor gaan gebruiken. In het begin zegt hij gewoon niets. Hij geeft nu verbaal aan dat hij het er niet over wil hebben. Hij toont hiermee expliciet weerstand, maar houdt hij het gesprek al wel meer op gang. Vervolgens geeft de psychologe aan dat de juf heel trots was op Tijmen en vraagt vervolgens aan hem of hij nu weer een blij mens is. Zie fragment 43.

Fragment 43

P ben je dan nou een blij mens.

T ja. nu wel.

P en hoe komt het dan dat je weer blij bent van binnen.

T (lachend) WEET IK NIET.

Tijmen beantwoordt de vraag van de psychologe en geeft aan dat hij nu inderdaad weer een blij mens is. De psychologe wil daarna van hem weten hoe het komt dat hij weer blij van binnen is. Tijmen lachte en zegt dat hij dit niet weet. Omdat hij dit lachend zegt en duidelijk “weet ik niet” zegt, kan dit betekenen dat hij er een beetje genoeg van krijgt dat de psychologe steeds van hem wil weten hoe iets gekomen is. In het verloop van het gesprek gaan de psychologe en Tijmen nog een aantal andere dingen doen. Tijmen gaat wat dingen in spiegelbeeld op een blaadje proberen te schrijven. De psychologe wil hem hier op een gegeven moment iets over vragen in fragment 44.

Fragment 44

P maar is dat degen die jij als middelste gaat doen.

T wacht effe.

(44.0)

P is je vader niet meegekomen vandaag.

T effe wachten?

P oh sorry. Ik ben hard aan het denken blijkbaar.

De psychologe stelt Tijmen in de eerste regel van het fragment een vraag. Tijmen is op dat moment nog met iets bezig en vraagt de psychologe om even te wachten. Na een pauze van 44 seconden stelt de psychologe Tijmen de vraag of zijn vader vandaag niet is meegekomen. Tijmen is nog steeds bezig en beantwoordt de vraag van de psychologe niet en zegt weer dat zij even moet wachten. De psychologe verontschuldigt zich hiervoor. Doordat Tijmen druk met iets anders bezig is, beantwoordt hij de vragen van de psychologen niet. Wel geeft hij verbaal aan dat de psychologe even moet wachten. Hij hoort de psychologe dus wel en geeft wel een reactie.

5.3.2 Bevindingen

In het begin van het derde gesprek tussen Tijmen en de psychologe hebben zij het over een puzzel die Tijmen probeert op te lossen. De psychologe probeert vrij snel een gebeurtenis van de voorgaande week te gaan bespreken maar Tijmen toont weerstand om hier over te praten. De eerste keer dat de psychologe erover begint reageert Tijmen niet echt. Hij lijkt de vraag van de psychologe te negeren en lijkt stilte als strategie van weerstand te gebruiken (Hutchby & Moran-Ellis, 1998). Als de psychologe even later er meer te weten over probeert te komen, geeft Tijmen aan dat hij het er niet over wil hebben. Hij toont in dit derde gesprek duidelijk weerstand. Hij gebruikt hiervoor niet langer een bepaalde strategie van weerstand maar zegt simpelweg dat hij het daar niet over wil hebben. Hij blijft hierin ook volhouden en heeft het niet over het voorval.

6. Conclusie

In dit onderzoek is gekeken wat de bijdrage van kinderen is in een kindertherapiegesprek. De vraag die hierbij centraal stond, is:

Wat is de participatie van het kind in een kindertherapiegesprek?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn zes gesprekken geanalyseerd. Drie gesprekken met Jim die zich moeilijk aan afspraken met zijn ouders kan houden. En drie gesprekken met Tijmen die moeite heeft zijn woede onder controle te houden. In dit hoofdstuk zal een samenvatting van de uitkomsten van de analyses gegeven worden en antwoord op de hoofdvraag gegeven worden.

Als eerste zijn de drie gesprekken met Jim geanalyseerd. Jim is vijftien jaar oud en heeft moeite zich aan gemaakte afspraken te houden. In het eerste gesprek tussen de therapeut en Jim is Jim al meteen aardig spraakzaam. Hij beantwoordt uitgebreid de vragen van de therapeut. Hij moet soms wel even nadenken over de antwoorden, dit is te zien aan “uhm” en de pauzes die soms na een vraag vallen. Hij lijkt verder weinig weerstand te bieden. In het tweede gesprek gedraagt Jim zich wat anders. In het begin van het gesprek is hij maar weinig spraakzaam en lijkt het hem soms niet veel te schelen. Zo haalt hij een paar keer zijn schouders op en zegt dat het allemaal niet zo’n probleem is. Ook de therapeut merkt dit op. In het begin lijkt Jim dus weerstand te bieden. In de loop van het gesprek wordt Jim wel iets spraakzamer maar er is een duidelijk verschil te zien met het eerste gesprek. In het derde gesprek komt in het begin meteen het probleem van Jim naar voren. Hij is ook een afspraak met de therapeut niet nagekomen. Ondanks dat draagt hij wel weer veel bij aan het verloop van het gesprek. Hij geeft uitgebreide antwoorden op de vragen van de therapeut en vraagt zelf ook dingen en neemt initiatief.

De tweede serie gesprekken vonden plaats tussen Tijmen en een psychologe. Tijmen is een stukje jonger dan Jim. Hij heeft moeite om zijn woede onder controle te houden en is daarom in therapie. In het eerste gesprek met Tijmen is te zien dat hij vaak korte antwoorden geeft en zich non-verbaal uit. Ook beantwoordt hij indirecte vragen niet altijd en heeft hij moeite zich te concentreren. Hij is snel afgeleid door andere dingen. Hij geeft wel aan als hij iets niet begrijpt. In het tweede gesprek toont hij aan het begin meer initiatief. Verder is hij ook in dit gesprek snel afgeleid en vindt hij het lastig om als de psychologe meerdere vragen tegelijk stelt, alle vragen te beantwoorden. Vaak geeft hij dan slechts antwoord op één van de vragen. Hij heeft hierbij dan een aantal keer hulp nodig van de psychologe om alle vragen te beantwoorden. In het derde gesprek toont Tijmen duidelijk

weerstand. De psychologe wil iets van hem weten over een gebeurtenis, maar Tijmen wil hier niets over kwijt. Herhaaldelijk zegt hij dat hij het niet over de gebeurtenis wil hebben. Het hele gesprek blijft deze weerstand bestaan. In het begin uit hij dit door stil te zijn en niet te reageren. In de loop van het gesprek verandert dit en gaat hij verbaal aangeven dat hij het niet over de gebeurtenis wil hebben.

Terugkomend op de onderzoeksvraag kunnen we stellen dat Jim duidelijk een bijdrage aan het gesprek levert. Hij neemt duidelijk deel aan het gesprek. Hij toont weinig weerstand en probeert alle vragen van de therapeut te beantwoorden en de opdrachten uit te voeren. Enkel in het begin van het tweede gesprek biedt hij weerstand. De bijdrage van Tijmen aan het therapiegesprek is minder. Hij beantwoordt niet alle vragen en toont in het derde gesprek ook duidelijk weerstand. Ook is hij snel afgeleid en beantwoordt de vragen vaak maar kort.

In de twee gesprekkenseries is dus slechts een paar keer duidelijk sprake van het bieden van weerstand. Van de in het theoretisch kader genoemd strategieën van weerstand zijn hier stilte en het niet beantwoorden van vragen gebruikt. Vooral Tijmen gebruikt deze strategieën. Hij laat stiltes vallen na de vragen en kijkt hierbij vaak om zich heen. Dit gedrag geeft aan dat hij de vraag niet gaat beantwoorden. Ook is er sprake van “non-responsive behaviour” bij Jim. Jim haalt in het begin van het tweede gesprek een aantal keer zijn schouders op, wat volgens Wassner e.a. (2004) onder deze noemer is te scharen. Naast de keren dat er meer actief weerstand wordt getoond, wordt er een aantal keren passief weerstand getoond. Vooral Jim beantwoordt de vragen soms maar kort en niet gedetailleerd. Hierdoor lijkt hij toch passief weerstand te bieden.

De bijdrage van Tijmen aan de therapiegesprekken is minder dan die van Jim. Tijmen is ook snel afgeleid door andere dingen. Het is interessant om te kijken waar deze verschillen tussen Tijmen en Jim aan zouden kunnen liggen. Dit zou aan het verschil in leeftijd kunnen liggen. Jim is een stuk ouder dan Tijmen en heeft daarom misschien al betere communicatieve vaardigheden om een gesprek te kunnen voeren. Zoals ook besproken is in het theoretisch kader zouden kinderen snel afgeleid zijn. Bij Tijmen is dit ook het geval. Bij Jim daarentegen niet. Tijmen mag ook meerdere keren tijdens de gesprekken een andere activiteit ondernemen. Zo maakt hij een paar keer een tekening en speelt met de zandtafel. Jim doet dit niet. Jim uit zich ook voornamelijk verbaal. Tijmen uit zich daarentegen ook meerder keren non-verbaal en geeft ook door middel van gebaren antwoord op de vragen van de psychologe. De besproken theorieën over kinderen en therapie zijn hierdoor meer van toepassing op Tijmen.

Het is mogelijk dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen kinderen en adolescenten. In eerdere onderzoeken is ook al aangegeven dat er verschillen in leeftijden kunnen zijn. Uit het onderzoek van bijvoorbeeld Wassner e.a. (2004) kwam naar voren dat kinderen die ouder dan zeven jaar waren meer bijdroegen aan het gesprek dan kinderen jonger dan zeven jaar. Uit een wat ouder onderzoek van Pantell e.a. (1982) bleek ook dat de participatie van kinderen groter werd naarmate de kinderen ouder werden. Dit beeld wordt in dit onderzoek bevestigd. De oudere Jim neemt actiever deel aan het gesprek dan de jongere Tijmen. Therapie voor adolescenten is dus anders dan therapie voor kinderen. Adolescenten verschillen nog wel van volwassenen, maar ook van kinderen. Om hier meer duidelijkheid in te kunnen geven, is vervolgonderzoek van belang.

7. Discussie

In het laatste hoofdstuk van deze analyse zal teruggekeken worden op het uitgevoerde onderzoek. Als eerste zullen enkele kanttekeningen bij het onderzoek geplaatst worden en daarna zullen enkel suggesties voor vervolgonderzoek worden gegeven.

De eerste kanttekening die bij dit onderzoek geplaatst kan worden, is dat het een kwalitatief onderzoek is. Er zijn in totaal slechts zes gesprekken met twee verschillende kinderen geanalyseerd. Hierdoor was het wel mogelijk om de gesprekken gedetailleerd te kunnen bekijken en te kunnen analyseren. De resultaten zouden steviger gefundeerd zijn als er meer gesprekken geanalyseerd zouden zijn. De in dit onderzoek naar voren gekomen resultaten zouden dan beter generaliseerbaar zijn.

Een tweede kanttekening is dat beide kinderen jongens zijn. De resultaten kunnen hierdoor vertekend zijn. Het is in te denken dat er verschillen in bijdrage aan een therapiegesprek kunnen zijn tussen jongens en meisjes. Om dit te kunnen bepalen zouden ook gesprekken met meisjes geanalyseerd moeten worden.

Een derde kanttekening is het verschil in leeftijd tussen Jim en Tijmen. Tijmen is een stuk jonger dan Jim. De verschillen die tussen de gesprekken aanwezig zijn, zouden door dit leeftijdsverschil verklaard kunnen worden. De theorieën die over de participatie van kinderen besproken zijn, passen soms meer bij Tijmen dan bij Jim. Mogelijk moet er dus onderscheid gemaakt worden tussen kinderen en adolescenten.

Een vierde kanttekening is dat de problemen van Jim en Tijmen verschillend waren. Tijmen had moeite zijn woede onder controle te houden, terwijl Jim juist moeite had zich aan afspraken te houden. De problemen waren wel beide psychosociaal van aard, maar waren toch totaal verschillend. Het is denkbaar dat dit verschillende gesprekken oplevert. Een voorbeeld hiervan is dat Jim zich ook niet aan de afspraken met de therapeut hield. Hij had een opdracht niet afgemaakt en ingeleverd. Als hij geen probleem zou hebben met het zich aan afspraken houden, zou dit misschien niet gebeurd zijn. Het probleem kan dus het gesprek en daarmee ook de participatie beïnvloeden. Omdat Tijmen en Jim verschillende problemen hadden kan dit dus de resultaten hebben beïnvloed.

In vervolgonderzoek zou naar bovenstaande kanttekingen gekeken kunnen worden om dit onderwerp in een breder perspectief te kunnen plaatsen. Mogelijk kan in vervolgonderzoek ook gekeken worden naar de relatie tussen participatie en andere elementen van het therapiegesprek. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de invloed van activiteiten. In het gesprek met Tijmen werden veel activiteiten ondernomen. Hierdoor zou Tijmen zich anders in het gesprek op kunnen stellen wat zijn participatie beïnvloedt. Ook zou naar de instructies voor opdrachten gekeken kunnen worden zoals die in de gesprekken met Jim gegeven werden. Mogelijk reageren kinderen anders bij bepaalde typen instructie en verandert hun participatie.

Zoals in de conclusie ook al aangegeven is, zou er ook vervolgonderzoek uitgevoerd kunnen worden naar de verschillen tussen kinderen en adolescenten en tussen adolescenten en volwassenen. De onderscheid tussen kindtherapie en therapie voor volwassenen moet misschien uitgebreid worden. De participatie van adolescenten in therapiegesprekken kan anders zijn dan die van kinderen. Om hier meer inzicht in te geven is vervolgonderzoek belangrijk.

Literatuur

Boeken en artikelen:

Austin, P. (2010). *Developmentally based approaches for counseling children and adolescents*. In: LeRoy, B.S., P. McCarthy Veach & D.M. Bartels. *Genetic counseling practice: advanced concepts and skills*. New Jersey: Wiley-Blackwell.

Bos, J. (2007). *Discoursanalyse. Communicatie op de werkvloer*. Bussum: Coutinho.

Cederborg, A. (1997). *Young children's participation in family therapy talk*. *American Journal of Family Therapy* 25 (1), pp. 28-38.

Clemente, I. (2009). *Progressivity and participation: children's management of parental assistance in paediatric chronic pain encounters*. *Sociology of health & illness*, 31 (6), pp. 872-888.

Garth, B., G.C. Murphy & D.S. Reddihough (2008). *Perceptions of participation: child patients with a disability in the doctor-parent-child partnership*. *Patient Education and Counseling* 74. pp. 45-52.

Geldard, K. & D. Geldard (2008). *Counselling children: a practical introduction*. London: Sage.

Goodwin, C. (2007). *Participation, Stance, and Affect in the Organization of Activities*. *Discourse and Society*, 18(1). pp. 53-73.

Gorden, C. (2009). *Making meanings, creating family. Intertextuality and framing in family interaction*. New York: Oxford University Press.

Hutchby, I. (2002). *Resisting the incitement to talk in child counselling: aspects of the utterance 'I don't know'*. *Discourse Studies*, 4 (2), pp. 147-168.

Hutchby, I. (2005). *Children's talk and social competence*. *Children & Society*, 19, pp. 66-73.

Hutchby, I. (2007). *The discourse of child counselling*. Amsterdam: John Benjamins.

Hutchby, I. & J. Moran-Ellis. (1998). *Children and social competence: arenas of action*. London: Falmer Press.

Hutchby, I. & M. O'Reilly (2010). *Children's participation and the familial moral order in family therapy*. *Discourse studies*, 12(1), pp. 49-64.

Pantell, R.H., T.J. Stewart, J.K. Dias, P. Wells & A.W. Ross (1982). *Physician Communication with children and parents*. *Pediatrics* 70 (3), pp. 396-402.

Silverman, D. (1997). *Discourses of counselling: HIV counselling as social interaction*. London: Sage.

Tannen, D. (1993). *Framing in discourse*. New York: Oxford University Press.

Tates, K. & L. Meeuwesen (2001). *Doctor – parent – child communication. A (re)view of the literature*. *Social science and medicine*, 52, pp. 839-851.

Trenholm, S. & A. Jensen (2008). *Interpersonal Communication*. New York: Oxford University press.

Wassmer, E., G Minnaar, N. Abdel Aal, M. Atkinson, E. Gupta, S. Yuen & G. Rylance (2004). *How do paediatricians communicate with children and parents?* *Acta Paediatrica* 93, pp. 1501-1506.

Websites:

<http://www.allekindertherapeuten.nl/>, geraadpleegd op 16 juni 2010.